

Intenties in conflict

De toepassing van het oorspronkelijke
veiligheidsdilemma op intrastatelijk conflict na de
Koude Oorlog

Esther Visser

3006093

Juni 2010

Begeleider: Dr. I.G. B. M. Duyvesteyn

‘It is one of the tragic implications of the security dilemma that mutual fear of what initially may never have existed may subsequently bring about exactly that which is feared most’.¹

John Herz

¹ John Herz, *International politics in the atomic age* (New York 1959) 241.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Het veiligheidsdilemma.....	8
Het interstatelijk veiligheidsdilemma.....	8
Intrastatelijk conflict.....	18
Variaties op het veiligheidsdilemma	22
De methode	26
Rwanda 1994.....	31
Een turbulente geschiedenis	31
Dreiging en het veiligheidsdilemma.....	36
De regering	37
De RPF.....	41
Wapenopbouw	41
Bevolking.....	43
Intenties	45
De extremisten en de RPF	45
Bevolking.....	49
Het veiligheidsprobleem van Rwanda.....	51
Soedan 2003	53
Land van de Fur.....	53
Dreiging en het veiligheidsdilemma.....	57
De regering	58
Janjaweed.....	59
Rebellen	61
Wapenopbouw	61
De bevolking.....	62
Intenties	63

De regering	64
Janjaweed.....	66
Rebellen	67
Conclusie.....	71
Bibliografie.....	78

Inleiding

Sinds de Koude Oorlog vinden conflicten vooral binnen de grenzen van de staat plaats. Deze conflicten hebben veelal een uitgebreide voorgeschiedenis, duren lang voort en zijn, als ze eenmaal een ‘historie van geweld hebben’, zeer moeilijk te beëindigen. Omdat deze conflicten andere eigenschappen en spelregels hebben dan de grote oorlogen van vroeger, hebben veel wetenschappers al hun hoofd gebogen over de vraag wat de oorzaken van deze conflicten zijn en hoe het langdurige proces op weg naar vrede eruit moet zien. Nieuwe methodes en concepten zijn ontwikkeld, en hoewel deze tot nuttige inzichten kunnen leiden kunnen oudere ideeën ook nog steeds waardevol zijn. Een van deze concepten is het veiligheidsdilemma, dat in eerste instantie werd toegepast op het internationale domein, als oorzaak van gewapende conflicten tussen staten.

Het veiligheidsdilemma kan verklaren dat, wanneer staten geen vijandige intenties hebben en allen een conflict willen vermijden, toch in een oorlog verzeild kunnen raken. Het veiligheidsdilemma ontstaat doordat de wereld in anarchie verkeert: er is geen overkoepelend orgaan dat staten hun veiligheid garandeert. Door onzekerheid over de intenties van een andere staat, ontstaat er angst voor de mogelijke vijandelijkheid van de ander. Deze angst creëert een drang naar een gevoel van veiligheid en kan leiden tot beveiligingsmaatregelen die gebaseerd zijn op de veronderstelde kwaadaardige intenties van de ander. Deze onzekerheid en angst zijn echter ook aanwezig bij de andere staat en hebben tevens beveiligingsmaatregelen tot gevolg, waardoor beide staten in een spiraal van onzekerheid en steeds uitgebreidere ‘beveiliging’ (die bedreigend overkomt op de ander) terechtkomen die uiteindelijk, ondanks welgezinde intenties, tot een conflict kunnen leiden.

Dit is het oorspronkelijke veiligheidsdilemma, dat in 1951 is geformuleerd door John Herz in zijn boek *Political realism and political idealism*. Het concept van het veiligheidsdilemma is echter in de loop der jaren dermate aangepast, teneinde intrastatelijk conflict te kunnen verklaren, dat het in grote mate afwijkt van het oorspronkelijke concept. Daarnaast zijn er verschillende definities en betekenissen van het veiligheidsdilemma in omloop, waardoor de verklarende capaciteiten van het concept in een belangrijke mate teniet worden gedaan. Iedere auteur geeft er namelijk zijn eigen invulling aan. De reden hiervoor kan zijn dat veel nieuwe waarnemingen niet in het bestaande wetenschappelijke model in te passen zijn. Doordat het concept van het veiligheidsdilemma wellicht niet meer volstaat om

deze waarnemingen te verklaren wordt het concept zo aangepast dat het de waarneming wel verklaart. Het originele concept komt hiermee onder druk te staan, en evolueert misschien totdat het een andere betekenis heeft zodat het de waarneming wel verklaart. Omdat er op dit punt geen sprake meer is van het originele veiligheidsdilemma, is het wellicht tijd om het concept te herdefiniëren en te herbenoemen, om onduidelijkheden en ambiguïteiten te vermijden.

Aan één van de belangrijkste elementen van het veiligheidsdilemma, de rol van intenties, is niet genoeg recht gedaan. Dit element is misschien wel het belangrijkste onderdeel van de methodologie om casussen te analyseren en vast te stellen wanneer een veiligheidsdilemma in een bepaalde situatie bestaat. Anders gezegd: inzicht in intenties is noodzakelijk om door middel van het veiligheidsdilemma conflicten te verklaren. De vraag is of het oorspronkelijke concept nog wel geschikt is om deze functie te vervullen. Het veiligheidsdilemma is niets voor niets zo aangepast dat het beter toepasbaar is op hedendaags intrastatelijk conflict. Is het originele concept nog wel bruikbaar? Deze beweringen zullen getoetst worden in de volgende hoofdstukken, waarin de belangrijkste elementen van het veiligheidsdilemma en de aanpassingen ervan geanalyseerd worden.

De overkoepelende vraag is de volgende: ‘in hoeverre is het oorspronkelijke veiligheidsdilemma van John Herz, dat uitgaat van vriendelijke intenties van actoren, nog toepasbaar en geschikt om intrastatelijk conflict na de Koude Oorlog te verklaren?’ Het is mijn doel om een inzicht te krijgen in de huidige waarde van het concept door terug te keren naar de basis, het originele veiligheidsdilemma. Dit wil niet zeggen dat ik geen gebruik zal maken van inzichten van wetenschappers voor mij die het dilemma hebben bestudeerd. Wat het wel betekent, is dat ik trouw zal blijven aan de belangrijkste elementen van het originele concept, zodat de theorie in essentie hetzelfde blijft. Op deze manier kan getoetst worden of het originele concept nog bruikbaar is om het uitbreken van intrastatelijk conflict te verklaren.

Ten eerste komt een uiteenzetting van het oorspronkelijke veiligheidsdilemma van John Herz aan bod. Zowel de achtergrond van het concept als de toepassing wordt beschreven. Robert Jervis heeft in 1978 het veiligheidsdilemma verder uitgewerkt en introduceerde het verschil tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem door middel van het onderscheid tussen het defensief en het offensief. De verschillen tussen beide concepten komen uitgebreid aan bod, alsmede de oplossingen die Jervis voor het veiligheidsprobleem zag. In 1997 werkte Charles L. Glaser het concept verder uit, met speciale aandacht voor de manier waarop het veiligheidsdilemma precies tot ongewenste

uitkomsten leidt. De bovengenoemde auteurs passen het veiligheidsdilemma toe op het internationale domein, waar staten de primaire actoren zijn. Toen er in de jaren negentig steeds meer intrastatelijke conflicten uitbraken, probeerden verschillende auteurs het concept hierop toe te passen. Barry R. Posen paste het toe op het conflict in Joegoslavië, Stuart J. Kaufman op het conflict in Moldavië. Andere auteurs probeerden het veiligheidsdilemma aan te passen, zoals Barry Buzan en Ole Wæver die het '*societal*' veiligheidsdilemma introduceerden, zodat het beter geschikt werd om etnisch conflict te verklaren. In hoeverre deze concepten verschillen van het oorspronkelijke veiligheidsdilemma, komt in een uitgebreide analyse aan bod.

Ten tweede volgt een constructie van een methodologie waarmee het originele veiligheidsdilemma toegepast kan worden op hedendaags intrastatelijk conflict. Het belangrijkste onderdeel van deze methodologie, die vooral gebaseerd is op het opzetbegrip dat in het recht wordt gebruikt, is het ontdekken van intenties.

Ten derde wordt de methodologie toegepast op twee casussen: die van Rwanda in 1994 en Soedan in 2003. Bij beide casussen baseer ik me vooral op Nederlandse, Engelse en naar het Engels vertaalde bronnen. Na een korte geschiedenis van het conflict, en het determineren van de periode waarin sprake was van anarchie, volgt een uitgebreide analyse van de objectieve en subjectieve situatie waarin de nadruk ligt op de intenties van de betrokkenen. De referentieobjecten van veiligheid worden tweevoudig opgedeeld, in leiders en bevolking waarin de intentie van elk van hen uitvoerig aan bod komt. Aan het eind van elke casus wordt de vraag beantwoord of het conflict geheel of deels het gevolg is van ofwel een veiligheidsdilemma, een veiligheidsprobleem of dat er sprake is van een ander verklarend concept. Ten vierde volgt een concluderend overzicht en een antwoord op de gestelde vraag.

Het veiligheidsdilemma

Het interstatelijk veiligheidsdilemma

John Herz kan beschouwd worden als de ontwerper van het veiligheidsdilemma. Hij beschreef het concept voor het eerst in 1951, in zijn boek *Political Realism and Political Idealism*. In 1959 kwam *International Politics in the Atomic Age* uit, waar hij het concept toepaste op het internationale systeem. Herz werd erg beïnvloed door de omstandigheden van de periode waarin hij leefde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had de wereld de destructieve kracht van de atoombom aanschouwd. Na deze oorlog maakten twee grootmachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, de dienst uit, en beide hadden een groot arsenaal aan kernwapens in hun bezit, waarmee ze de wereld zouden kunnen vernietigen. Dit angstige wereldbeeld komt duidelijk terug in de werken van Herz.

In *Political Realism and Political Idealism* beschrijft hij het veiligheidsdilemma vooral op het individuele, psychologische niveau. Herz stelt dat de mens, in tegenstelling tot andere dieren, een wezen is dat zich bewust is van de dood, en dus bang kan zijn om te sterven. Omdat andere mensen bovendien de middelen hebben om hem te doden, is elk individu bezorgd om zijn toekomst en zijn leven. ‘This very realization that his own brother may play the role of Cain makes his fellow men appear to him as potential foes. Realization of this fact by others, in turn, makes him appear to them as their potential mortal enemy,’² aldus Herz. Zulks is de fundamentele situatie waarin de mens geboren wordt en die ten grondslag ligt aan het veiligheidsdilemma.³

Deze situatie brengt een diepgaande onzekerheid en achterdocht teweeg. Mensen kunnen immers nooit zeker zijn van andermans intenties. Bescherming is dus noodzakelijk, en kan verkregen worden door de acquisitie van macht. Herz definieert macht (*power*) als het bezit van ‘the means of living and... weapons to defend oneself and one’s “property”’.⁴

² John Herz, *Political realism and political idealism* (Chicago 1951) 3.

³ Herz lijkt hier impliciet te verwijzen naar de ‘state of nature’ zoals beschreven door de filosoof Thomas Hobbes. Hobbes gaat echter uit van anarchie, een situatie die ervoor zorgt dat niemand zijn leven zeker is. Volgens Herz liggen niet zozeer structurele maar psychologische en sociale oorzaken aan deze onzekerheid ten grondslag, namelijk het bewustzijn van de mens over de dood en een wereld die bestaat uit verschillende concurrerende eenheden. In *International Politics in the Atomic Age* lijkt hij meer de nadruk te leggen op anarchie als oorzaak van onzekerheid en wantrouwen.

⁴ *Ibidem*, 4.

Daarnaast stelt Herz dat prestige, het machtig beschouwd worden door anderen, ook al bezit de persoon in kwestie feitelijk geen macht, ook tot macht gerekend kan worden. Ieder mens wil dus zoveel mogelijk macht hebben, teneinde zichzelf te kunnen beschermen. Hierdoor ontstaat een neerwaartse spiraal:

Politically active groups and individuals are concerned about their security from being attacked, subjected, dominated, or annihilated by other groups and individuals. Because they strive to attain security from such attack, and yet can never feel entirely secure in a world of competing units, they are driven toward acquiring more and more power for themselves, in order to escape the impact of the superior power of others.⁵

Deze spiraal kan uiteindelijk tot conflict of oorlog leiden, hoewel aan de drang naar veiligheid in essentie geen machtsoverwegingen ten grondslag liggen.

Hoewel Herz in *Political Realism* de term en het concept veiligheidsdilemma creëert, heeft hij de theorie nog niet gedetailleerd uitgewerkt. Hij verklaart namelijk nog niet waarom beide partijen niet kunnen inzien dat ze in een veiligheidsdilemma verzeild zijn geraakt, en door dit inzicht waarschijnlijk aan het dilemma zouden kunnen ontsnappen. Ook laat hij de rol van intenties onderbelicht. Daarnaast heeft het concept meer een beschrijvende dan een verklarende rol.

Herz werkt zijn theorie verder uit in *International Politics in the Atomic Age*. Hij past het veiligheidsdilemma toe op het internationale niveau waar staten de referentieobjecten van veiligheid zijn. Hij benadrukt dat het concept op alle niveaus van menselijke organisatie toe te passen is, hoewel het in het internationale domein de meeste invloed heeft. 'The vicious cycle of the power and security dilemma works here with more drastic force than in any other field.'⁶

Het internationale systeem wordt namelijk gekenmerkt door anarchie. Er bevindt zich geen hogere, supranationale, autoriteit boven de staten die de veiligheid van allen kan garanderen. Deze situatie heeft twee gevolgen. Ten eerste wenden staten zich tot 'zelfhulp': ze gaan maatregelen nemen om zichzelf te beschermen, omdat er geen supranationale autoriteit is die dat voor hen doet. Ten tweede ontstaat er onzekerheid, die leidt tot wederzijdse achterdocht en angst voor de mogelijke vijandelijke intenties van de ander. Een

⁵ Ibidem, 14.

⁶ Herz, *International politics*, 233.

staat kan namelijk nooit met complete zekerheid de intenties of bedoelingen van de ander achterhalen. Zelfs al zou dit mogelijk zijn, blijven intenties niet altijd constant: ‘How could it [the state] trust in the continuance of good intentions in the case of collective entities with leaders and policies forever changing? How could it, then, afford not to be prepared for “the worst”?’⁷ Omdat intenties niet met zekerheid vast te stellen zijn, gaan staten uit van de ergst mogelijke situatie en het rampzaligste scenario, namelijk de situatie dat andere staten vijandige intenties hebben en het scenario dat deze agressieve staten er niet voor terug deinzen om een oorlog te beginnen.

Om deze redenen treft de staat beveiligingsmaatregelen door machtsmiddelen, zoals wapens, te vergaren. Hier liggen geen agressieve of expansionistische motieven aan ten grondslag, de staat wil alleen zijn veiligheid verzekeren. Doordat de andere staten in het internationale systeem echter dezelfde onzekerheden en angsten hebben, en dientengevolge ook van het slechtste scenario uitgaan, beschouwen zij deze beveiligingsmaatregelen als een bedreiging van hun eigen veiligheid. Dit wordt nog eens versterkt door de ambiguïteit van deze maatregelen: ‘Hardly any line can be drawn which would separate “defensive” measures and “security” policies from “offensive,” “expansionist,” and “beyond-security” action.’⁸ Hierdoor ontstaat een wederzijds misverstand: ‘What to the one side now would seem necessary to protect its security might appear to the other side, and with equal subjective justification, as evidence of “aggressive,” hostile, expansionist intentions.’⁹

Het is voor de betrokken partijen zeer moeilijk in te zien dat ze in een veiligheidsdilemma verzeild zijn geraakt, omdat ze beide overtuigd zijn van de agressieve bedoelingen van de ander. Omdat staat A weet dat hij met zijn beveiligingsmaatregelen alleen veiligheid nastreeft, neemt hij aan dat staat B hier ook van op de hoogte is. Als staat B, als reactie op de maatregelen van staat A, vervolgens ook macht gaat nastreven, ziet staat A dat vervolgens als een bewijs van vijandige intenties. Staat A gaat er namelijk van uit dat staat B weet dat hij louter gedreven wordt door veiligheidsoverwegingen. Staat B volgt dezelfde redenering. Beide staten zijn zich niet bewust van het feit dat ze onzekerheid veroorzaken bij de ander en beide staten gaan ervan uit dat hun intenties bij de ander bekend zijn. Deze misverstanden creëren een spiraal van steeds verdergaande beveiligingsmaatregelen en achterdocht die uiteindelijk tot oorlog kunnen leiden. ‘It is one of the tragic implications of the security dilemma that mutual fear of what initially may never have existed may

⁷ Ibidem, 235.

⁸ Ibidem, 241.

⁹ Ibidem, 240.

subsequently bring about exactly that which is feared the most,¹⁰ schrijft Herz. De beveiligingsmaatregelen die de staten nemen zorgen uiteindelijk voor hun eigen ondergang.

Hier komt het verklarende aspect van het veiligheidsdilemma naar voren. Wat het concept kan verklaren is dat er tussen staten, ondanks de aanwezigheid van vriendelijke intenties en de wens oorlog te vermijden, toch oorlog kan uitbreken. Niet alle conflicten kunnen door het veiligheidsdilemma verklaard worden, stelt Herz. Conflicten kunnen ook voortkomen uit machtsbelangen en expansionistische motieven. Als voorbeeld noemt hij het agressieve beleid van Hitler voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹¹

Een laatste aandachtspunt betreft de mogelijkheden om uit de, door het veiligheidsdilemma gegenereerde, spiraal te ontsnappen. Herz stelt dat ontsnapping mogelijk is omdat het dilemma een sociale, geen biologische, constellatie is.¹² De mens heeft op elk moment een breed scala aan handelingsmogelijkheden tot zijn beschikking en kan dus bepaalde ethische keuzes maken om zo het dilemma te verlichten.¹³ Evenwel is het veiligheidsdilemma volgens Herz een altijd terugkerend fenomeen in de internationale politiek.

Samengevat: de belangrijkste elementen van het veiligheidsdilemma zijn anarchie, onzekerheid, wantrouwen, vreedzame intenties die ten grondslag liggen aan beveiligingsmaatregelen, misverstanden en een neerwaartse spiraal waar bijna niet uit te ontsnappen valt. Deze elementen komen ook terug in *History and Human Relations*, in 1951 geschreven door Herbert Butterfield.¹⁴ Hij beschrijft hetzelfde fenomeen als Herz, alleen zonder het daadwerkelijk een veiligheidsdilemma te noemen. Zijn ideeën verschillen op één belangrijk punt van die van Herz. Butterfield stelt namelijk dat het veiligheidsdilemma wel de oorzaak is van al het conflict op de wereld.¹⁵ Omdat deze aanname overdreven is, en omdat Herz het concept veiligheidsdilemma heeft gecreëerd, zal vanaf hier voortgebouwd worden op zijn theorie.

Hoewel Herz zijn theorie in 1959 vrij gedetailleerd had uitgewerkt, bleven er nog wat lacunes bestaan. De theorie voorzag namelijk niet in een methode om vast te stellen wanneer er in een bepaalde situatie een veiligheidsdilemma bestaat. Hiervoor zijn twee dingen nodig: het onderscheid tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem, en een methode

¹⁰ Ibidem, 241.

¹¹ Herz, *International politics*, 234.

¹² Herz, *Political realism*, 3 & Herz, *International politics*, 232.

¹³ Herz, *Political realism*, 134 & Herz, *International politics*, 235.

¹⁴ Herbert Butterfield, *History and human relations* (Londen 1951).

¹⁵ Herz, *International politics*, 234.

om intenties te destilleren. Robert Jervis werkte, met aandacht voor bovenstaande punten, de theorie van Herz in de jaren zeventig verder uit. Jervis bouwt in zijn boek *Perception and Misperception in International Politics* uit 1976 en het artikel 'Cooperation Under the Security Dilemma' uit 1978, ook voort op psychologische, militaire, en speltheoretische inzichten.¹⁶

Volgens Jervis bestaat de kern van het veiligheidsdilemma uit het gegeven dat veel van de middelen die een staat, binnen de internationale anarchie, gebruikt om zijn veiligheid te vergroten, op hetzelfde moment kunnen leiden tot een vermindering van de veiligheid van anderen.¹⁷ Om de geldigheid van deze uitspraak te onderzoeken en het bestaan van een veiligheidsdilemma te kunnen bewijzen, analyseert Jervis het defensief en het offensief. Hij probeert vast te stellen of het offensief dan wel het defensief het voordeel heeft,¹⁸ en of offensieve wapens en beleidsmaatregelen te onderscheiden zijn van defensieve. Impliciet probeert hij door deze analyse intenties bloot te leggen: offensieve wapens zouden kunnen wijzen op agressieve plannen.

Of deze onderscheidingen gemaakt kunnen worden, is echter van allerlei factoren afhankelijk, stelt Jervis. Technologie en geografie hebben invloed op de voordelen van het defensief en het offensief. Het voordeel is geen constante. Dit geldt ook voor het onderscheid tussen deze twee begrippen. Een wapen kan in veel gevallen voor zowel offensieve als defensieve doeleinden gebruikt worden.¹⁹ Zelfs al zou het onderscheid tussen defensief en offensief gemaakt kunnen worden, blijven er nog steeds moeilijkheden bestaan. Expansionistische staatshoofden kunnen eerst defensieve wapens produceren als bescherming voor eventuele negatieve consequenties van hun offensieve plannen. Hitler vond het bijvoorbeeld belangrijk om een sterke fortenlinie op te stellen.²⁰ Dus 'a state may not necessarily be reassured if its neighbor constructs strong defenses.'²¹ Ook kan het gebeuren dat een op defensie gerichte staat in de toekomst agressieve plannen krijgt. Intenties zijn immers ook geen constante.

¹⁶ Deze inzichten komen alleen aan bod wanneer er een directe relatie is met het veiligheidsdilemma. De theorie van Jervis is erg omvangrijk: hij kadert het concept van het veiligheidsdilemma binnen de speltheoretische concepten van coöperatie en afvalligheid (defection).

¹⁷ Robert Jervis, 'Cooperation under the security dilemma', *World Politics* 30.2 (1978) 169.

¹⁸ Dat wil zeggen: 'Does the state have to spend more or less than one dollar on defensive forces to offset each dollar spent by the other side on forces that could be used to attack?' Jervis, 'Cooperation', 188.

¹⁹ Robert Jervis, *Perception and misperception in international politics* (New York 1976) 64.

²⁰ Jervis, 'Cooperation', 202.

²¹ Idem.

Jervis erkent dat het onderscheid moeilijk te maken is, mede door de vele factoren die een rol spelen, en de ambiguïteit van wapens en beleidsmaatregelen. Hij claimt evenwel: ‘the point here is that when such a distinction is possible, the central characteristic of the security dilemma no longer holds, and one of the most troublesome consequences of anarchy is removed.’²² Hij heeft echter net laten zien dat zo’n onderscheid bijna niet te maken is, en wanneer het wel te maken is, de offensieve, dan wel defensieve, kenmerken van wapens en beleid afhankelijk zijn van de situatie. Dit geldt ook voor de voordelen van het offensief en het defensief. Het veiligheidsdilemma zal dus blijven bestaan, omdat er in zo’n situatie, zoals Herz al beschreef, waarschijnlijk verkeerde conclusies uit andermans intenties getrokken worden.

Evenwel beschrijft Jervis vier mogelijke werelden op basis van het offensief-defensief onderscheid, en maakt hij het onderscheid tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem.

	OFFENSE HAS THE ADVANTAGE	DEFENSE HAS THE ADVANTAGE
OFFENSIVE POSTURE NOT DISTINGUISHABLE FROM DEFENSIVE ONE	1 Doubly dangerous	2 Security dilemma, but security requirements may be compatible.
OFFENSIVE POSTURE DISTINGUISHABLE FROM DEFENSIVE ONE	3 No security dilemma, but aggression possible. Status-quo states can follow different policy than aggressors. Warning given.	4 Doubly stable

Figuur 1²³

In de eerste en de tweede wereld bestaan veiligheidsdilemma’s. In de eerste wereld is het dilemma ernstiger, omdat het offensief het voordeel heeft, en het daarom moeilijk is om door louter defensieve maatregelen veiligheid te verkrijgen. In wereld twee is het dilemma minder ernstig, maar bestaat het nog steeds omdat het offensief en het defensief niet van elkaar te onderscheiden zijn, en de gevaren van verkeerde conclusies en misverstanden op de loer liggen. Het onderscheid tussen compatibele en incompatibele veiligheidsvoorwaarden is hier volgens Jervis van belang. Want wanneer er tussen twee staten compatibele veiligheidsvoorwaarden bestaan en ze hun beleid daarop kunnen baseren, kan het dilemma omzeild worden. In de derde wereld is er sprake van een veiligheidsprobleem: ‘the offense

²² Ibidem, 206.

²³ Ibidem, 211.

has the advantage, aggression is possible, and perhaps easy.²⁴ Bovendien kunnen de agressoren aangewezen worden. De vierde wereld is het veiligst.

Hoewel de analyse van Jervis het nuttige concept veiligheidsprobleem voortgebracht heeft, zou ik het concept iets willen verbreden. Het defensief-offensief onderscheid is, om al genoemde redenen, moeilijk te maken. Dientengevolge is het onderscheid tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem moeilijk te maken en verliezen de concepten een deel van hun verklarende waarde. Omdat offensieve en defensieve wapens en beleid afspiegelingen zijn van intenties, kan het concept misschien op een andere manier teruggebracht worden naar deze basis. Er is dan sprake van een veiligheidsprobleem wanneer een van de partijen agressieve intenties heeft en van plan is hiernaar te handelen. Er bestaat dus een bedreigende situatie. Bij een veiligheidsdilemma is er geen bedreigende situatie, het is alleen ogenschijnlijk zo. De intenties zijn hier immers vriendelijk van aard.

Het onderscheid tussen compatibele en incompatibele veiligheidsvereisten in combinatie met het veiligheidsdilemma heeft ook zijn lacunes. Dit zal ik bespreken wanneer het artikel van Paul Roe aan bod komt, die ervoor pleit het concept van het veiligheidsdilemma te vervangen door de concepten van compatibele en incompatibele veiligheidsvoorwaarden.

Wanneer er een veiligheidsdilemma bestaat zijn er volgens Jervis verschillende factoren van belang die bepalen wat voor impact verschillende actoren op de intensiteit van het veiligheidsdilemma uitoefenen.

Ten eerste heeft internationale, wederzijdse, samenwerking een positieve invloed op het verlichten van het veiligheidsdilemma.²⁵ Samenwerking komt echter niet zomaar tot stand, omdat elke staat een kosten-baten analyse uitvoert om te bepalen of samenwerking wel de voordeligste uitkomsten oplevert. Een staat kan rationele redenen hebben om niet te kiezen voor samenwerking, bijvoorbeeld als hij ervan overtuigd is dat de anderen in het systeem niet zullen samenwerken, of omdat de staat er baat bij heeft om andere staten te exploiteren.

Ten tweede is de omvang van een staat van belang. Volgens Jervis gaan de relatief kleine staten meer gebukt onder anarchie omdat zij zich minder veilig voelen.²⁶

Ten derde hebben de subjectieve veiligheidseisen van de beleidsmakers invloed op de intensiteit van het veiligheidsdilemma. 'Decision makers act in terms of the vulnerability they

²⁴ Ibidem, 213.

²⁵ Ibidem, 171.

²⁶ Ibidem, 173.

feel, which can differ from the actual situation,²⁷ aldus Jervis. Er is een discrepantie tussen de werkelijke, objectieve situatie en de waargenomen, subjectieve situatie waardoor het veiligheidsdilemma versterkt wordt. Zowel de hoogte van de veiligheidsvoorwaarden van de staat als de perceptie van gevaar hebben invloed op de intensiteit van het veiligheidsdilemma. Hier komt het onderscheid tussen compatibele en incompatibele veiligheidsvoorwaarden terug. Wanneer een staatshoofd ervan overtuigd is dat de veiligheid van zijn staat alleen bereikt kan worden door andere staten te bedreigen of aan te vallen, is er sprake van een veiligheidsprobleem. Dit kan ook het geval zijn wanneer de veiligheidsvoorwaarden meer omvatten dan de verdediging van de staat, en bijvoorbeeld verdediging van belangen buiten het territorium bevatten.²⁸

Een vierde factor die het veiligheidsdilemma kan versterken of verlichten is de mate waarin beleidsmakers het veiligheidsdilemma en de werking ervan begrijpen.²⁹

The dilemma will operate much more strongly if statesmen do not understand it, and do not see that their arms – sought only to secure the status quo – may alarm others and that others may arm, not because they are contemplating aggression, but because they fear attack from the first state.³⁰

Dit brengt echter een gevaar met zich mee, namelijk dat agressieve staten worden aangezien voor vredelievende staten. Als er een veiligheidsprobleem is, is afschrikking, door middel van agressiviteit, de enige effectieve manier om veiligheid te bereiken.³¹ Wanneer afschrikking echter wordt gebruikt binnen een veiligheidsdilemma, zal dit tot verhoogde spanningen en volhardende misverstanden leiden.

In 1997 voegt Charles L. Glaser in 'The Security Dilemma Revisited', een aantal elementen aan de theorie van Robert Jervis toe. De theorie van Jervis kon immers niet precies verklaren waarom een veiligheidsdilemma tot ongewenste uitkomsten leidt. Volgens Jervis bestaat het veiligheidsdilemma namelijk uit het gegeven dat de verhoging van de veiligheid van de ene staat, leidt tot de afname van de veiligheid van de andere. 'Why does not this action-reaction process simply leave the state's security unchanged, since the adversary's

²⁷ Ibidem, 174.

²⁸ Ibidem, 198.

²⁹ Ibidem, 181.

³⁰ Idem.

³¹ Ibidem, 206.

reaction could just offset the state's action?'³² vraagt Glaser zich af. Hij onderscheidt drie manieren waarop dit tot stand kan komen: ten eerste kunnen de militaire capaciteiten van de staat afnemen, ten tweede kan de tegenstander expansie gaan nastreven om zich veiliger te voelen, en het kan ten derde leiden tot geldverspilling.³³ De belangrijkste mogelijke ongewenste uitkomst is mijns inziens conflict of oorlog, bijvoorbeeld wanneer een staat zich zo bedreigd voelt dat het wordt verleid tot een preëemptieve aanval. Deze situatie zorgt ervoor dat beide staten uiteindelijk slechter af zijn dan ze eerst waren. Aan dit gegeven en belangrijk onderdeel van de theorie gaat Glaser grotendeels voorbij.

Glaser benadrukt dat een veiligheidsdilemma niet het gevolg hoeft te zijn van misverstanden. Rationele staten kunnen ook in zo'n dilemma verzeild raken wanneer er onzekerheid bestaat over het aantal troepen dat nodig is om veiligheid te behouden, en er sprake is van onzekerheid over andermans motieven. Een staat met agressieve intenties zal deze zo goed mogelijk proberen te verbergen door zich voor te doen als een vriendelijke staat.³⁴ Dat er wel degelijk sprake is van misperceptie wanneer een staat een andere, agressieve staat voor vriendelijk aanziet, laat hij buiten beschouwing.

Daarnaast probeert Glaser een oplossing te vinden om het offensief-defensief onderscheid dat Jervis geformuleerd heeft, toch zonder moeilijkheden te kunnen maken. Hij stelt dat 'whether offense and defense are distinguishable does not affect our ability to assess the offense-defense balance.'³⁵ Hij gaat echter voorbij aan het feit dat, hoewel deze balans misschien wel opgemaakt kan worden, het voor het voorkomen van het veiligheidsdilemma belangrijk is dat leiders het offensief niet van het defensief kunnen onderscheiden. Dus welke van de twee het voordeel heeft is dan niet van direct belang. Bovendien betekent het voordeel van het defensief in een bepaalde situatie niet dat het offensief het defensief niet kan overkomen. Een offensieve, rijke staat zal een defensieve, arme staat kunnen verslaan zelfs als het defensief het voordeel heeft, omdat de rijke staat meer geld te besteden heeft waardoor hij het voordeel van het defensief door grootschalige offensieve kracht ongedaan kan maken. Er zal dus altijd onzekerheid bestaan wanneer het onderscheid niet te maken valt, en daarom is de mogelijkheid daartoe wel degelijk van primair belang.

³² Charles L. Glaser, 'The security dilemma revisited', *World Politics* 50.1 (1997) 173.

³³ Idem.

³⁴ Ibidem, 179-180.

³⁵ Ibidem, 199.

Glaser claimt evenwel dat het onderscheid tussen offensief en defensief te bepalen is door te analyseren hoe de wapens die door beide partijen gebruikt worden de algehele balans beïnvloeden.

Distinguishability should be defined by comparative net assessment, that is, by comparing the offense-defense balance when both sides deploy the weapon with the balance when neither deploys it. If deploying the weapon shifts the balance toward offense (defense), then the weapon can be classified as offensive (defensive).³⁶

Naast het gegeven dat andere variabelen, bijvoorbeeld geografie, invloed hebben op het onderscheid, zal het haast onmogelijk zijn om empirisch vast te stellen hoe één soort wapen de balans beïnvloedt, 'all else being equal'.

Shiping Tang heeft in 2009 het veiligheidsdilemma hergeformuleerd.³⁷ Volgens Tang is het veiligheidsdilemma op meerdere manieren aangepast om interstatelijk conflict te kunnen verklaren. Er zijn inmiddels meerdere definities in omloop. Omdat deze nieuwe definities misleidend en inaccuraat zijn, is er behoefte aan een nieuwe definitie. Deze definitie formuleert hij door de verschillende belangrijkste elementen uit de concepten van Butterfield, Herz en Jervis samen te voegen. De drie kernelementen van zijn definitie bestaan uit anarchie, het ontbreken van vijandige intenties bij alle partijen, en het vergaren van macht.³⁸ Deze drie elementen moeten in ieder geval aanwezig zijn om van een veiligheidsdilemma te kunnen spreken. Naast het feit dat Tang nóg een definitie toevoegt aan de vele definities die al in omloop zijn, is zijn definitie ook inaccuraat. Volgens hem is misperceptie geen noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan van het veiligheidsdilemma, het kan het dilemma alleen verergeren. Want als er misperceptie plaatsvindt, is er nog niet meteen sprake van een veiligheidsdilemma, zo stelt hij.³⁹ Hoewel ik het op dit laatste punt met hem eens ben, is misperceptie wel degelijk een voorwaarde voor het bestaan van een veiligheidsdilemma. Want als er sprake is van anarchie, machtsvergarings en afwezigheid van vijandelijke intenties, maar ook van een juiste perceptie van deze situatie, zou er óók geen sprake zijn van een veiligheidsdilemma. Misperceptie is essentieel voor het bestaan van het veiligheidsdilemma, want op het moment dat de betrokken partijen de situatie juist waarnemen (namelijk de

³⁶ Idem.

³⁷ Shiping Tang, 'The security dilemma: a conceptual analysis', in *Security Studies* (18.3) 587-623.

³⁸ Ibidem, 595.

³⁹ Ibidem, 597.

situatie dat alle betrokkenen conflict willen vermijden en dat hun machtsvergaring niet agressief bedoeld is) houdt het veiligheidsdilemma op te bestaan. Tevens legt hij de nadruk op het ontbreken van vijandelijke intenties voor het bestaan van een veiligheidsdilemma. Hij geeft echter niet aan hoe intenties überhaupt te ontdekken zijn waardoor zijn nieuwe definitie niet op de praktijk toegepast kan worden.

Herz, Jervis, Glaser en Tang passen het veiligheidsdilemma alle drie toe op het internationale niveau, waar de staten de primaire actoren zijn. In de jaren negentig hebben verschillende auteurs het veiligheidsdilemma toegepast op het intrastatelijke niveau, en heeft het concept verregaande veranderingen ondergaan.

Intrastatelijk conflict

In 1993 gebruikte Barry R. Posen in zijn artikel 'The security dilemma and ethnic conflict' het veiligheidsdilemma om etnisch conflict in Joegoslavië te verklaren. De belangrijkste elementen van het internationale niveau met betrekking tot het veiligheidsdilemma worden door hem naar het interstatelijke niveau gebracht. Zo stelt hij dat er binnen een staat sprake kan zijn van de noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van het veiligheidsdilemma: anarchie. 'The collapse of imperial regimes can be profitably viewed as a problem of "emerging anarchy"',⁴⁰ aldus Posen. Verschillende groepen binnen de staat zullen zich, wanneer de bescherming van een hogere autoriteit wegvalt, zorgen maken over hun veiligheid. Posen benadrukt, net als Herz, het bestaan van vriendelijke intenties en een wederzijds gebrek aan inlevingsvermogen: 'Often statesmen do not recognize that this problem exists: they do not empathize with their neighbours; they are unaware that their own actions can seem threatening.'⁴¹

Posen refereert aan de offensief-defensief distinctie van Jervis, die hij ook toepast op het intrastatelijke niveau. De groepen die uit de puinhopen van de uiteengevallen staat tevoorschijn komen, hebben vaak alleen primitieve wapens tot hun beschikking. 'Thus, each group will have to assess the other's offensive military potential in terms of its cohesion and its past military record.'⁴² Wapens zijn in dit geval niet erg nuttig om informatie over de militaire capaciteiten van een andere groep te verwerven, dus moet de offensieve kracht van

⁴⁰ Barry R. Posen, 'The security dilemma and ethnic conflict', *Survival* 35.1 (1993) 27.

⁴¹ *Ibidem*, 28.

⁴² *Ibidem*, 29.

de ander gemeten worden in termen van de hoeveelheid en toewijding van de soldaten, hun cohesie, en de kenmerken van de wapens die tot hun beschikking staan. Een sterke nationale identiteit draagt volgens Posen ook bij aan de offensieve kracht van een groep, hoewel het mijns inziens ook zou kunnen bijdragen aan de defensieve kracht.

Om intenties te ontdekken zal een groep vooral kijken naar de gedragshistorie van de ander. Vooral agressief gedrag in het verleden is bij deze analyse van belang.⁴³ Wanneer er op het intrastatelijke niveau anarchie voorkomt, zullen etnische groepen, volgens Posen, sowieso eerder denken dat de ander vijandige intenties heeft en daarom een bedreiging vormt. In deze situatie is het voor de groepen die relatief machtiger zijn, of zich machtiger wanen dan de rest, aantrekkelijk om als eerste aan te vallen. De impuls om snel toe te slaan wordt versterkt wanneer de partijen vrezen dat buitenstaanders binnenkort zullen interveniëren.⁴⁴ Kleine groepen agressieve fanatiekelingen die burgers aanvallen kunnen de escalatie van het conflict versnellen.

Wanneer een nederzetting van een etnische groep geheel omcirkeld wordt door nederzettingen van een andere, zal de prikkeling om als eerste aan te vallen nog sterker zijn, om zo een gevreesde vernietiging te voorkomen. Preventieve oorlog wordt aantrekkelijker: ‘if one side has an advantage that will not be present later and if security can best be achieved by offensive military action in any case, then leaders will be inclined to attack during this “window of opportunity”’.⁴⁵ Daarnaast heeft de groep die als eerste aanvalt een tactisch voordeel: leden van de andere groep worden verdreven en de eerste groep is een stap dichterbij een etnisch homogeen, veilig, territorium.

Posen stelt dat er tussen de Serviërs en Kroaten een veiligheidsdilemma ontstond toen Joegoslavië uit elkaar viel. De identiteiten van de ander werden als bedreigend beschouwd, des te meer omdat er tussen de twee groepen een geschiedenis van vijandigheid bestond. Posen stelt dat beide partijen genoeg redenen hadden om elkaar te vrezen: ‘there were plenty of signals of malign intent.’⁴⁶ Hierdoor lijkt er eerder sprake te zijn van een veiligheidsprobleem, een veiligheidsdilemma komt in essentie voort uit vriendelijke intenties. De analyse van Posen is nuttig, maar hij maakt geen onderscheid tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem.

⁴³ Ibidem, 30.

⁴⁴ Ibidem, 35.

⁴⁵ Ibidem, 32-33.

⁴⁶ Ibidem, 37.

Stuart J. Kaufman past het veiligheidsdilemma ook toe op etnische conflicten. In zijn artikelen ‘An “international” theory of inter-ethnic war’, en ‘Spiraling to ethnic war. Elites, masses, and Moscow in Moldova’s civil war ‘ uit 1996, onderscheidt hij drie noodzakelijke voorwaarden voor het uitbreken van etnisch conflict: massale vijandelijkheid, agressieve leiders, en een veiligheidsdilemma. Deze drie voorwaarden zullen alleen verschijnen wanneer er grieven, negatieve etnische stereotypes, twisten over emotionele symbolen en angst voor uitroeiing (door een geschiedenis van overheersing en een bedreigende demografische situatie) aanwezig zijn.⁴⁷ Conflict kan ontstaan bij de massa of bij de elite, en geïnitieerd worden door de dominante of de onderdrukte groep. Hypernationalisme en militarisme moeten ook in een bepaalde mate aanwezig zijn om etnisch conflict te creëren.⁴⁸

Kaufman maakt een onderscheid tussen de verschillende aspecten van het veiligheidsdilemma, het structurele en het perceptuele aspect.⁴⁹ Een structureel veiligheidsdilemma komt voort uit anarchie. Op het intrastatelijke niveau wordt de anarchie van het internationale domein benaderd wanneer

ethnic groups effectively challenge the government’s legitimacy and its control over territory. If anarchy reaches the point where the government cannot control its territory effectively enough to protect people, while ethnic-based organizations can, then the ethnic organizations have enough of the attributes of sovereignty to create a security dilemma.⁵⁰

Het veiligheidsdilemma en het daaruit voortkomende conflict zijn niet per se het gevolg van vijandige intenties, maar van de structuur van de situatie. Kaufman stelt dat bij een structureel veiligheidsdilemma de ene partij alleen veilig kan zijn, als de andere partij onveilig is. Een perceptueel veiligheidsdilemma komt voort uit misverstanden: etnische groepen realiseren zich niet dat hun veiligheidsmaatregelen bedreigend overkomen op andere etnische groepen.

Dit onderscheid zorgt voor enige verwarring, wanneer we de belangrijkste elementen van het oorspronkelijke veiligheidsdilemma in het achterhoofd hebben. In het geval van het

⁴⁷ Stuart J. Kaufman, ‘Spiraling to ethnic war. Elites, masses, and Moscow in Moldova’s civil war’, *International Security* 21.2 (1996) 109.

⁴⁸ Stuart J. Kaufman, ‘An ‘international’ theory of inter-ethnic war’, *Review of International Studies* 22 (1996), 157.

⁴⁹ *Ibidem*, 151.

⁵⁰ Kaufman, ‘Inter-ethnic war’, 151.

structurele veiligheidsdilemma is er misschien meer sprake van een veiligheidsprobleem voor de staat wiens veiligheid bedreigd wordt teneinde de veiligheid van de ander te garanderen. Bovendien is er, als we de theorie van Herz trouw blijven, altijd sprake van een perceptueel dilemma. Het veiligheidsdilemma is in principe gebaseerd op misverstanden, er is geen echt bestaand probleem. Alle partijen zouden veilig kunnen zijn, als ze zich zouden realiseren dat ze slachtoffer van het dilemma zijn geworden. Bij een veiligheidsdilemma bestaat er geen bedreigende situatie buiten die situatie, die zelf door het dilemma wordt gecreëerd. In essentie is er dus eigenlijk niets aan de hand, er is geen bedreigende situatie maar het is *ogenschijnlijk* zo. Met betrekking tot etnisch conflict volgen twee casussen waarin wordt bekeken of het veiligheidsdilemma op dit punt wel toepasbaar is.

Daarnaast is het problematisch dat Kaufman het veiligheidsdilemma toepast op een type conflict dat volgens hem louter voortkomt uit vijandigheid. 'People do not engage in ethnic violence unless they are hostile, that is, unless they actively want to harm the other.'⁵¹ Het veiligheidsdilemma verklaart echter dat er, ondanks vriendelijke intenties, toch een conflict uitbreekt, dus is het concept in dit geval, volgens de stelling van Kaufman, niet toepasbaar op etnisch conflict. Daarnaast gebruikt Kaufman het concept niet om het ontstaan van conflict te verklaren, maar om de interactie tussen de partijen, als er al vijandelijkheden uitgebroken zijn, te verduidelijken. Een voorbeeld is conflict dat veroorzaakt is door elites: '[they] provoke or organize violence in order to create a security dilemma.'⁵² Hier creëert het veiligheidsdilemma geen conflict, het ontstaat pas na het uitbreken van vijandelijkheden. Bij conflict dat ontstaat bij de massa stelt Kaufman hetzelfde: 'In cases of mass-led violence, the crucial variable is mass hostility and fear. Those emotions trigger spontaneous outbreaks of violence, activating a security dilemma'.⁵³

Wanneer het veiligheidsdilemma wordt gebruikt om intrastatelijk, etnisch conflict te verklaren wordt het veelal op een manier gebruikt die niet veel meer te maken heeft met het originele concept. In plaats van het concept te gebruiken als een verklaring voor een situatie die is ontstaan door bepaalde omstandigheden waar staten, dan wel intrastatelijke actoren, mee te maken hebben, zoals anarchie en de daaruit voortvloeiende onzekerheid, wordt het door Kaufman gebruikt om interacties te beschrijven. In plaats van een verklarend concept, wordt het een beschrijvend concept dat de interacties tussen actoren beschrijft nadat er al vijandelijkheden en conflicten zijn uitgebroken. Ook wordt er door Posen en Kaufman geen

⁵¹ Kaufman, 'Spiraling to ethnic war', 111.

⁵² Ibidem, 118.

⁵³ Kaufman, 'Inter-ethnic war', 157.

onderscheid gemaakt tussen een veiligheidsdilemma, dat uitgaat van vriendelijke intenties, en een veiligheidsprobleem, dat uitgaat van vijandige intenties. Kortom, zij hebben het originele concept van Herz toegepast zonder rekening te houden met de belangrijkste elementen van het veiligheidsdilemma. Hun verklaringen van conflict door middel van het veiligheidsdilemma zijn daardoor niet heel waardevol, en zij hadden meer onderzoek moeten doen naar de precieze inhoud van het concept.

Variaties op het veiligheidsdilemma

Om het veiligheidsdilemma toch toe te kunnen passen op intrastatelijk conflict, hebben verschillende auteurs het oorspronkelijke veiligheidsdilemma aangepast en variaties van het concept gecreëerd. Drie voorbeelden zijn het ‘societal’ veiligheidsdilemma, het onveiligheidsdilemma en het etnische veiligheidsdilemma.

Het ‘societal’ veiligheidsdilemma is één van de nieuwe variaties op het veiligheidsdilemma. Barry Buzan introduceerde het concept ‘societal security’ in zijn boek *People, States and Fear*. Hij stelt dat de veiligheid van de staat uit vijf sectoren, namelijk de gemeenschappelijke (societal), militaire, politieke, economische en ecologische, bestaat. Hij introduceert hier de gemeenschap als een referentieobject van veiligheid.

Het concept is in 1993 door Ole Wæver en Barry Buzan in het boek *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* verder uitgewerkt. De gemeenschap wordt gekenmerkt door een etnisch-nationale en/of religieuze identiteit.⁵⁴ Wanneer deze twee vormen van identiteit elkaar versterken (zoals joodse Israëli) kunnen er zeer krachtige identiteiten, en bijkomende patronen van angst, vijandigheid en onveiligheid ontstaan (zoals joodse Israëli’s versus islamitische Arabieren).⁵⁵ De veiligheidsvoorwaarden van gemeenschappen bestaan volgens Wæver en Buzan in het vermogen

to persist in its essential characteristics under changing conditions and possible or actual threats. More specifically, it is about the sustainability, within acceptable

⁵⁴ Ole Wæver, ‘The concept’ in: Ole Wæver, Barry Buzan, Morten Kelstrup en Pierre Lemaitre, *Identity, migration and the new security agenda in Europe* (Londen 1993) 22.

⁵⁵ *Ibidem*, 23.

conditions for evolution, of traditional patterns of language, culture, association, and religious and national identity and custom.⁵⁶

Veiligheidsvoorwaarden bestaan dus, samenvattend, uit het behouden van de identiteit van de gemeenschap omdat zo het voortbestaan ervan wordt gegarandeerd.

Buzan en Wæver stellen dat er op het substatelijke niveau vaak geen complete anarchie bestaat, omdat er sprake is van een statelijke autoriteit. Evenwel kan er op het niveau van de etnisch-nationale of religieuze gemeenschap door misperceptie een veiligheidsdilemma ontstaan: 'To the extent that tensions over migration, identity and territory occur between societies, we might by analogy with international politics talk about a 'societal security dilemma'. This would imply that societies can experience processes in which perceptions of 'the others' develop into mutually reinforcing 'enemy-pictures' leading to the same kind of negative dialectics as with the security dilemma between states.'⁵⁷ Bedreigingen voor de identiteit van een gemeenschap zouden kunnen bestaan uit het onderdrukken van culturele uitingen, tot verhindering van de reproductie van die identiteit, door bijvoorbeeld deportatie of genocide.⁵⁸ De auteurs geven echter geen antwoord op de vragen hoe de dynamiek van zo'n veiligheidsdilemma eruit ziet, en welke effecten het teweeg kan brengen.

In het boek *Ethnic violence and the societal security dilemma* werkt Paul Roe het 'societal' veiligheidsdilemma verder uit. Doordat de doelen van een gemeenschap niet altijd duidelijk zijn voor anderen, ontstaat er onzekerheid. Door deze onzekerheid kan een gemeenschap zich willen gaan beschermen, door middel van militaire middelen, maar ook door cultureel nationalisme. Nationalisme, zo schrijft Roe, is ambigu op de manier dat een wapen dat voor zowel offensieve en defensieve doeleinden gebruikt kan worden dat is. Cultureel nationalisme, het versterken van de identiteit door het reconstrueren van de geschiedenis, tradities en waarden van de gemeenschap,⁵⁹ kan elementen van vijandig etnisch nationalisme bevatten. Het kan voor zowel de opbouw als het uiteenvallen van de natiestaat gebruikt worden.⁶⁰ Door de reconstructie van de eigen identiteit binnen cultureel nationalisme, wordt 'de ander', vaak als een negatieve tegenstelling gedefinieerd. En omdat cultureel nationalisme ambigu is, kan dit bedreigend overkomen op anderen.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Ibidem, 46.

⁵⁸ Ibidem, 43.

⁵⁹ Paul Roe, *Ethnic violence and the societal security dilemma* (Londen 2005) 59-60.

⁶⁰ Ibidem, 63-65.

The effect can be that in responding to (perceived) threats, the Other embarks on a course of action that corresponds with those negative images propounded by the first Group. In other words, insecurity among Others can stimulate similar processes, which, in turn, subject them to increased Othering⁶¹,

zo schrijft Roe. Dit is volgens hem vooral een urgent probleem in zwakke staten omdat deze constant bezig zijn de (natie)staat op te bouwen en te versterken waarbij de veiligheid van het regime de onveiligheid van bepaalde groepen in de samenleving vereist.⁶²

Om het veiligheidsdilemma en zijn werking te nuanceren, onderscheidt Roe twee soorten actoren: degenen die veiligheid willen verkrijgen (*security seekers*) en degenen die macht willen verkrijgen (*power seekers*).⁶³ Wanneer actoren veiligheid nastreven kunnen hun veiligheidsvoorwaarden verenigbaar of onverenigbaar met de veiligheidsvoorwaarden van een andere actor of groep zijn. Veiligheidsvoorwaarden kunnen werkelijk onverenigbaar zijn wanneer de veiligheid van de één de onveiligheid van de ander vereist, en ogenschijnlijk onverenigbaar wanneer beide partijen veilig zouden kunnen zijn als ze zich zouden realiseren dat ze de situatie verkeerd waarnemen.⁶⁴ Op basis van deze categorieën onderscheidt Roe drie soorten veiligheidsdilemma's: het gespannen (*tight*) veiligheidsdilemma, het reguliere (*regular*) veiligheidsdilemma en het losse (*loose*) veiligheidsdilemma.

Een veiligheidsdilemma is gespannen wanneer de actoren veiligheid nastreven, hun veiligheidsvoorwaarden verenigbaar zijn, maar er door misperceptie sprake is van ogenschijnlijke incompatibiliteit: 'A tight security dilemma can be said to have occurred when two (or more) actors with *compatible security requirements* misperceive the nature of their relationship and thus employ countermeasures based on an illusory incompatibility.'⁶⁵ Het gespannen veiligheidsdilemma lijkt het meest op het originele veiligheidsdilemma van John Herz. Bij een regulier veiligheidsdilemma zijn de actoren eveneens op zoek naar veiligheid, maar zijn hun veiligheidsvoorwaarden onverenigbaar: 'security for one side may well necessitate insecurity for the other.'⁶⁶ Misperceptie heeft hier geen verklarende waarde en de gevolgen van de dynamiek van het dilemma zijn niet onbedoeld, zoals bij het gespannen

⁶¹ Ibidem, 69.

⁶² Ibidem, 68.

⁶³ Ibidem, 16-23.

⁶⁴ Ibidem, 17.

⁶⁵ Ibidem, 16.

⁶⁶ Ibidem, 2.

veiligheidsdilemma het geval is. Bij een los veiligheidsdilemma spelen machtsoverwegingen een rol. 'In this way, actors engage in and continue fighting not because of strategic considerations – whether offence has the advantage – but simply to secure the ever-decreasing spoils.'⁶⁷ De actoren zijn uit op oorlog, en is er dus sprake van kwaadaardige intenties. Een los veiligheidsdilemma is wellicht beter te karakteriseren als een veiligheidsprobleem. Bij een regulier veiligheidsdilemma kunnen sommige gevallen waarschijnlijk beter als veiligheidsprobleem gekarakteriseerd worden, dat zal aan de intenties van de partijen liggen.

Het onderscheid dat Roe maakt tussen veiligheidszoekers en machtszoekers is misschien niet op alle vlakken relevant wanneer het over het oorspronkelijke veiligheidsdilemma gaat. Herz stelde immers dat actoren die veiligheid nastreven, zichzelf beschermen door macht te vergaren. Het is dus niet makkelijk te ontdekken wie machtszoekers of veiligheidszoekers zijn, want de actoren die macht vergaren kunnen in essentie veiligheid nastreven.

Bovengenoemde auteurs hebben het originele veiligheidsdilemma dermate aangepast dat men niet langer van een veiligheidsdilemma kan spreken. Aan een veiligheidsdilemma liggen vriendelijke intenties ten grondslag, het dilemma is altijd perceptueel en de bedreigingen die de subjecten van veiligheid vrezen hebben betrekking op dood en verwonding. Daarnaast is het oorspronkelijke veiligheidsdilemma een verklarend, en geen beschrijvend concept. In het volgende hoofdstuk volgt de beschrijving van een methode waarmee het originele veiligheidsdilemma toegepast kan worden op hedendaags intrastatisch conflict.

⁶⁷ Ibidem, 23.

De methode

De theorie van John Herz kan, met wat kleine aanpassingen die de belangrijkste elementen intact laten, wel degelijk toegepast worden op het intrastatelijke niveau. In plaats van staten en staatshoofden, worden niet-statelijke actoren en de leiders van die groepen de referentieobjecten van veiligheid. Deze veiligheid moet niet te ruim opgevat worden, dit doet Herz ook niet. Onveiligheid (en het gevoel niet veilig te zijn) bestaat uit de vooruitzichten van mogelijke verwonding en dood. Naast deze objectieve omschrijving van het begrip onveiligheid, zijn de subjectieve veiligheidsvoorwaarden en het subjectieve niveau van bedreiging van de leiders en hun groepen van belang.

Om zo dicht mogelijk bij het oorspronkelijke veiligheidsdilemma, zoals John Herz dat heeft geformuleerd, te blijven, volgt een methodologie die het bestaan van een veiligheidsdilemma kan vaststellen, door te kijken naar de intenties van de betrokken partijen. Om het bestaan van het veiligheidsdilemma te kunnen bewijzen, moet er ook onderscheid gemaakt worden tussen de objectieve en de subjectieve situatie. Door de objectieve situatie te analyseren kan ontdekt worden of er sprake is van een veiligheidsprobleem. Zoals al eerder is gesteld, is er sprake van een veiligheidsprobleem wanneer een van de partijen agressieve intenties heeft en van plan is hiernaar te handelen en er daardoor dus een bedreigende situatie ontstaat. Of de bedreigde partij dit correct waarneemt is niet zozeer van belang, het gaat hier om de werkelijke situatie. Het spiraalmodel van het veiligheidsdilemma kan dan gebruikt worden om de escalatie van het conflict te verklaren: ‘that is, how an already conflictual situation can be heightened to the point of war.’⁶⁸ Als er geen sprake is van een veiligheidsprobleem, kan het bestaan van een veiligheidsdilemma aangetoond worden door de objectieve met de subjectieve situatie te vergelijken. Bij een veiligheidsdilemma is er geen bedreigende situatie, het is alleen ogenschijnlijk zo omdat de intenties hier in essentie vriendelijk van aard zijn. Hier is een correcte waarneming van de situatie wel van belang, omdat het veiligheidsdilemma ophoudt te bestaan wanneer de partijen zich realiseren dat ze zich in het dilemma bevinden.

Teneinde de objectieve situatie correct te analyseren zijn verschillende elementen van belang. Ten eerste moet er anarchie zijn voordat het veiligheidsdilemma überhaupt kan

⁶⁸ Paul Roe, ‘The intrastate security dilemma: ethnic conflict as a “tragedy”?’, *Journal of Peace Research* 36.2 (1999) 187.

voorkomen. De voorwaarde van anarchie kan aanwezig zijn op het intrastatelijke niveau, wanneer, en hier is de formulering van Kaufman waardevol, etnische groepen op een effectieve manier de legitimiteit en de controle van de overheid aanvechten. Er is dan geen sprake meer van een overkoepelende autoriteit die macht kan uitoefenen en de verschillende groepen in de samenleving bescherming kan bieden. Deze groepen gaan dan, net als de staten op het internationale niveau, zelf maatregelen nemen om hun bescherming, en die van bepaalde delen van de bevolking, te garanderen.

De tweede belangrijke factor bestaat uit de intenties die bij beide partijen aanwezig zijn, en die een belangrijke indicator vormen van de objectieve situatie. De aanwezigheid van bepaalde intenties is echter niet makkelijk aan te tonen. Evenwel is het mogelijk om een methodologie te construeren die het bestaan van intenties met enige zekerheid kan aantonen. Volledige zekerheid in dezen kan nooit bereikt worden, omdat directe toegang tot andermans gedachtes en intenties niet mogelijk is. Dit zorgt er ook voor dat er foute aannames over bepaalde intenties gemaakt kunnen worden, en dat vriendelijke intenties aangemerkt kunnen worden als vijandig, en vice versa.

Met dit voorbehoud in het achterhoofd is er een methodologie te construeren die gebaseerd is op inzichten vanuit het recht en de wijsbegeerte. Om te beginnen met een definitie van intentie en motief, omdat deze twee begrippen nogal eens door elkaar worden gehaald. Intenties zijn plannen die de acties van een actor op een bepaald tijdstip en over een bepaalde periode vormgeven.⁶⁹ De belangrijkste elementen van intentie in relatie tot gedrag en gevolg zijn keuze, doel (*aim* en *purpose*) en doelstelling (*objective*).⁷⁰ ‘What one chooses (not) to do, one intends (not) to do; and events which one aims to bring about (or avoid), one intends to bring about (or avoid).’⁷¹ De kern van intentie is het willen realiseren van een bepaald doel. Het motief is daarbij de onderliggende reden ‘why one engages in the conduct or intends its consequences.’⁷² De relatie tussen een motief en een bepaald doel is niet altijd duidelijk; aan immorele doeleinden kunnen bijvoorbeeld morele motieven ten grondslag liggen. De relatie tussen intentie en doel is wat duidelijker omdat een intentie een directe relatie heeft tot het uiteindelijke doel, in tegenstelling tot het motief.

⁶⁹ Philip Pettit, ‘Collective intentions’ in: Ngaire Naffine, Rosemary Owens en John Williams (eds.), *Intention in law and philosophy* (Hampshire 2001) 241.

⁷⁰ Peter Cane, ‘Mens Rea in tort law’ in Ngaire Naffine, Rosemary Owens en John Williams (eds.), *Intention in law and philosophy* (Hampshire 2001) 131.

⁷¹ Idem.

⁷² Ibidem, 135.

Het is één ding om te weten wat het begrip intentie inhoudt, het is iets anders om te bewijzen dat iemand bepaalde intenties heeft. Hoewel het daadwerkelijk bewijzen in deze wellicht nooit mogelijk kan zijn, kan het bestaan van bepaalde intenties wel aannemelijk gemaakt worden. Het strafrecht biedt hier enkele aanknopingspunten met betrekking tot het opzetbegrip. Opzet is het willens en wetens een bepaald gevolg teweeg brengen.

De eigenschappen van het opzetbegrip lijken erg op die van intentie: bij intentie moet de actor het doel ten eerste willen bereiken, het is als een plan, ten tweede weet de actor in de meeste gevallen welke gevolgen een bepaalde handeling zal hebben. De actor kan een bepaald gevolg namelijk niet bereiken als hij niet weet welke handelingen dit gevolg teweeg brengen. Dit kenniselement is als volgt te omschrijven: ‘het behoort tot de *algemene kennis* [cursivering van de auteur] (ervaringsregels) dat bepaalde gedragingen bepaalde gevolgen kunnen hebben.’⁷³ In het recht is het concept van opzet breder dan het concept intentie, omdat de zogenaamde onbedoelde, maar voorziene, gevolgen ook eronder vallen. Wat intentie betreft worden vanaf hier alleen de bedoelde gevolgen meegenomen in de analyse. Het wilselement heeft betrekking tot wat de dader wist, dacht en wilde.⁷⁴ Opzet behelst, als het ware, in zichzelf een vorm van intentie, al wordt in het recht vooral de nadruk gelegd op kwaadwillendheid.

In het recht bestaan twee benaderingen om opzet te bewijzen: de intersubjectieve en normatieve methode. De normatieve methode gaat ervan uit dat het ‘nu eenmaal onmogelijk is om in het hoofd van de mens te kijken, zodat het opzet in veel gevallen slechts uit het gedrag... kan worden afgeleid.’⁷⁵ Het bewijs van het onzichtbare moet uit het zichtbare verkregen worden, en is dus eigenlijk indirect bewijs.⁷⁶ Zo is het bijvoorbeeld aannemelijk, dat wanneer iemand een ander voor een aanstormende trein duwt, hij de ander wil doden. Het is bij deze methode niet van belang of de dader het gevolg ook heeft gewild: de opzet ligt al in de handeling besloten. Bij de normatieve methode vormt dus de gedraging het uitgangspunt, bij de intersubjectieve vormt juist het innerlijk (wat een actor denkt, wil en weet) het uitgangspunt. Het bewijs hiervoor wordt verkregen door uitlatingen en verklaringen van de verdachte en eventuele getuigen.⁷⁷

⁷³ N.J.M. Kwakman, ‘De opzet van het opzet’, in B.F. Keulen, G. Knigge, H.D. Wolswijk (red.), *Pet Af; Liber Amicorum D.H. de Jong* (Nijmegen: 2007) 292.

⁷⁴ *Ibidem*, 294.

⁷⁵ N.J.M. Kwakman, ‘De opzet van het opzet’, 291.

⁷⁶ A.A.G. Peters, *Opzet en schuld in het strafrecht* (Deventer 1966) 117.

⁷⁷ Kwakman, ‘De opzet van het opzet’, 306.

Op welke manier zijn deze methodes hier van belang? Ze zijn van belang omdat ze ook gebruikt kunnen worden om de aanwezigheid van bepaalde intenties aan te tonen. (We hebben net immers gezien dat bepaalde intenties kunnen wijzen op opzet, en dat wanneer de laatste bewezen kan worden, de eerste ook bewezen is.) De normatieve methode is tot stand gekomen doordat uit ervaring duidelijk is geworden dat aan bepaalde handelingen bepaalde intenties ten grondslag liggen, die er, als het ware, in liggen besloten en die op opzet kunnen wijzen. Hierdoor is het niet meer nodig om in het hoofd van elke individuele dader te kijken om te ontdekken wat zijn intenties waren. Die zijn namelijk al uit de handeling af te leiden. We zouden dit iets kunnen aanpassen, door te stellen dat de persoon die de ander voor de trein duwt, geen vriendelijke intenties zal hebben. Er valt, wanneer we de normatieve methode volgen, zelfs te stellen, dat het overgrote deel van de mensen die een ander voor de trein duwt, geen vriendelijke intenties heeft. De handeling 'iemand voor de trein duwen', zal dus wijzen op de aanwezigheid van kwaadaardige intenties. Niet alle handelingen hebben echter zo'n duidelijk vriendelijke of vijandige aard dat ze op zo'n manier gekarakteriseerd kunnen worden. De intersubjectieve methode is daarom ook van belang, omdat verklaringen en uitingen van de actor ook aanwijzingen kunnen geven van zijn intenties. De aannemelijkheid van de aanwezigheid van een bepaalde intentie zal het sterkst zijn wanneer we deze twee methodes samenvoegen en zowel kijken naar de aard van de handeling zelf, en de verklaringen en uitlatingen van de actor en eventuele getuigenverklaringen. Deze aannemelijkheid kan versterkt worden, wanneer in de gedragshistorie van een persoon vaker sprake is geweest van vijandige, dan wel vriendelijke, intenties. De gedragshistorie is echter geen adequate methode om intenties in het heden te ontdekken, omdat intenties geen constante zijn en in de loop der tijd kunnen veranderen.

Om nu terug te keren naar het onderscheid tussen de objectieve en de subjectieve situatie. Als de intenties van beide partijen bekend zijn kan er vastgesteld worden of er sprake is van een veiligheidsprobleem. Een derde element dat van belang is voor de objectieve situatie kan ook nu aangetoond worden, namelijk het bestaan van wederzijdse misverstanden. Deze misverstanden kunnen leiden tot een veiligheidsdilemma, en het bestaan van beide kan aangetoond worden door de objectieve met de subjectieve situatie te vergelijken.

Het belangrijkste element dat bij de subjectieve situatie van belang is, is de mate waarin de ander bedreigend wordt geacht. Deze informatie is te destilleren uit de verklaringen en uitlatingen van de leiders en leden van de groep. De subjectieve veiligheidsvoorwaarden van de groepen is op het objectief en subjectief niveau van belang. Op het objectieve niveau

kunnen veiligheidsvoorwaarden wijzen op het bestaan van een veiligheidsprobleem, bijvoorbeeld wanneer de ene groep zich pas veilig voelt wanneer de andere groep uitgeroeid is. Op het subjectieve niveau kunnen onzekerheden over de subjectieve veiligheidsvoorwaarden van de ander leiden tot misverstanden en tot een veiligheidsdilemma.

Samenvattend zullen de casussen getoetst worden op de volgende elementen: de objectieve situatie met betrekking tot het bestaan van anarchie, de intenties en het bestaan van wederzijdse misverstanden. De subjectieve situatie heeft betrekking op de mate waarin de ander bedreigend wordt geacht. Deze methodologie zal in de volgende hoofdstukken toegepast worden op conflicten in Rwanda en Soedan.

Rwanda 1994

De eerste casus waarop de theorie van het veiligheidsdilemma toegepast kan worden is de genocide in Rwanda in 1994. Tijdens deze genocide werden veel Tutsi's en gematigde Hutu's vermoord door Hutu's die tot deze handelingen aangespoord werden door extremistische autoriteiten. Ten eerste wordt de geschiedenis van Rwanda vanaf de stichting van de staat rond 1500 tot en met de genocide in 1994 beschreven. Ten tweede volgt een analyse van de dreiging die de betrokkenen in de periode 1990-1994 ervoeren. Door de feiten bij de analyse te betrekken komen we te weten in hoeverre er bij beide partijen onzekerheden en misverstanden over de intenties van de ander ontstonden, die mogelijkwijs zouden kunnen leiden tot een veiligheidsdilemma. Ten derde volgt een analyse van intenties van de betrokken partijen. Hierdoor komen we te weten in hoeverre de oorspronkelijke ideeën van het veiligheidsdilemma voorkomen in deze casus, en in hoeverre er dus sprake is van een veiligheidsdilemma.

Een turbulente geschiedenis

De Rwandese staat is ongeveer rond 1500 ontstaan, toen het expansionistische Nyiginya koninkrijk zich uitbreidde en de omliggende gebieden inlijfde.⁷⁸ Tot de 19^e eeuw bleven de gebieden ten noorden van het rijk, die vanaf de kolonisatie deel gingen uitmaken van de staat Rwanda, onafhankelijk. De termen Hutu en Tutsi hadden een betekenis die overeenkwam met de socio-economische distinctie tussen pastoralisme en agriculturalisme. Eigenaren van vee hadden een hogere positie in de maatschappij en werden Tutsi genoemd, wat in Kinyarwanda 'rijk aan vee' betekent.⁷⁹ Hutu betekent 'dienaar', en deze klasse bestond uit boeren die een flexibele en wederzijds voordelige patroon-cliënt relatie met de Tutsi's onderhielden. Daarnaast waren er de Twa, die leefden van de jacht en de verkoop van aardewerk. Het onderscheid tussen Hutu en Tutsi was niet strikt: wanneer een Hutu vee bezat kon hij een Tutsi worden, en andersom kon een Tutsi een Hutu worden wanneer hij zijn vee kwijtraakte. Tevens hadden veel Hutu boeren ook vee: 'Agricultural and pastoral activities were hardly

⁷⁸ Peter Uvin, *Aiding violence: the development enterprise in Rwanda* (West Hartford 1998) 15.

⁷⁹ Linda Melvern, *Conspiracy to murder: the Rwandan genocide* (Londen 2004) 4.

exclusive; they tended to be carried out jointly in most regions.⁸⁰ Hoewel het grootste gedeelte van de regering uit Tutsi's bestond, hadden vele Hutu's en Twa's invloedrijke posities binnen het koninkrijk.⁸¹

In de 19^e en 20ste eeuw werd, eerst door de Duitsers en daarna door de Belgen, de staatsstructuur van Rwanda aangepast. In de jaren twintig pasten de Belgen het omvangrijke bestuur van het koninkrijk aan en verdeelden het land onder in prefecten en sub-prefecten, met elk een leider die erop toezag dat de onderdanen hun verplichtingen niet konden ontduiken. De kolonisten hoefden er niet lang over na te denken wie deze leiders zouden zijn. Doordat de geraffineerde staatsstructuur die zij aantroffen door Tutsi's bestuurd werd, kwamen de Europeanen tot de conclusie dat de Tutsi's hiervoor verantwoordelijk waren. Ook zouden de Tutsi's er minder Afrikaans uitzien dan de Hutu's. Hieruit kwam de theorie voort dat de Tutsi's geen oorspronkelijke bewoners van Rwanda waren. Omdat de beschaving in de gebieden onder de Sahara nooit een product kon zijn van de inheemse bevolking, moest deze wel meegebracht zijn door een ander ras. Dit ras was het Hamitische ras, waar de Tutsi's volgens de Europeanen deel van uit maakten. Volgens de Hamitische hypothese waren deze volken vanuit het noorden geëmigreerd en hadden vervolgens beschaving naar Rwanda gebracht.⁸² De Tutsi's zagen in dat zij baat zouden hebben bij de instandhouding van deze theorie, en hielpen daarom de kolonisten de geschiedenis van Rwanda, in hun voordeel, op te stellen.

Om te bepalen wie een Tutsi en wie een Hutu was, maakten de kolonisten gebruik van informatie van de katholieke kerk die de genealogie van de bevolking kende,⁸³ en metingen van neus en schedel. Een Belgisch arts die deze metingen uitvoerde, schreef over zijn bevindingen het volgende: 'The Hamites...have a distant, reserved, courteous and elegant manner...The rest of the population is Bantu, the Bahutu. They are negroes with all the negroid characteristics...they are childish in nature, both timid and lazy, and as often as not, extremely dirty.'⁸⁴ Daarnaast werd er gebruik gemaakt van de tien koeien regel: iedereen met

⁸⁰ Mahmood Mamdani, *When victims become killers. Colonialism, nativism, and the genocide in Rwanda* (Princeton 2001) 51.

⁸¹ Christopher C. Taylor, *Sacrifice as terror: the Rwandan genocide of 1994* (Oxford 1999) 65-66.

⁸² Deze opvatting vloeit voort uit de 19^e eeuwse Europese 'Grote keten van het zijn'-theorie die de verschillende rassen in een rangorde plaatst, waarbij de Europeanen bovenaan de beschavingsladder stonden: 'According to this theory, human races followed a ranked order in terms of moral and intellectual capacities. Later in the nineteenth century it was thought that this ranking could be demonstrated quantitatively – one needed only measure the internal volume of the skull. Not surprisingly, the largest skull volumes were observed among the researchers' own racial group: white, northern Europeans.' Uit: Taylor, *Sacrifice as terror*, 65-66.

⁸³ Mamdani, *When victims become killers*, 98-99.

⁸⁴ Fergal Keane, *Season of blood: a Rwandan journey* (Londen 1996) 13-14.

tien of meer koeien werd als Tutsi geïnclassificeerd. In 1933 werd er een officiële meting gehouden en werd iedereen ingedeeld in één van de drie groepen: Hutu, Tutsi, of Twa. Hierdoor werden deze voormalig flexibele socio-economische groepen omgevormd tot permanente rassencategorieën en werd het onmogelijk om daaruit te ontsnappen.

Doordat de kolonisten hadden besloten dat alleen de Tutsi's geschikt waren om te regeren, kwamen er speciale bestuurscholen die meestal alleen toegankelijk waren voor Tutsi kinderen. Daarnaast werden alle Hutu leiders van de prefecten vervangen door Tutsi's die van de nieuwe bestuurscholen afkwamen, waar hen ingeprent was dat zij superieur waren en recht hadden op invloedrijke posities.⁸⁵ Deze posities lieten veel ruimte voor uitbuiting van Hutu's, wat vooral voorkwam bij *uburetwa*: gedwongen arbeid voor het hoofd van het prefect. Degenen die niet aan hun verplichtingen voldeden werden gestraft met zweepslagen.⁸⁶ Toen in 1911 de noordelijke Hutu's in opstand kwamen, werd de rebellie hard neergeslagen.

Toen na de Tweede Wereldoorlog steeds meer Afrikaanse staten onafhankelijk werden, kwamen bij zowel de Tutsi's als de Hutu's nationalistische gevoelens naar boven. Voor de Tutsi's hield onafhankelijkheid een einde aan de heerschappij van de Belgen in, voor de Hutu's betekende het ook het einde van de heerschappij van de Tutsi's. In 1957 verscheen het Hutu manifest 'Over het sociale aspect van het raciale probleem in Rwanda', waarin werd opgeroepen het monopolie van de Tutsi's en de onderwerping van de Hutu's te doorbreken.⁸⁷ Hierop volgde een antwoord van veertien Tutsi notabelen die stelden dat gelijke rechten niet mogelijk waren 'because our kings conquered the land of the Hutu, killed their "little" kings and thus subjugated the Hutu: how then can they now pretend to be our brothers?'⁸⁸

Nadat de Rwandese koning op 25 juli 1959 plotseling overleed, barstte op 28 juli de bom toen de Hutu's een revolutie ontketenden. Een golf van moorden op Tutsi's overspoelde het land. Duizenden kwamen om en nog eens duizenden ontvluchtten Rwanda.⁸⁹ De Belgen wisten de opstand neer te slaan maar beseften al snel dat, als ze hun invloed in Rwanda wilden behouden, het verstandig was om de Hutu meerderheid te steunen. Hierdoor vond er een verschuiving van de macht plaats. In 1961 won de *Parti de mouvement et de l'émancipation des Bahutu* (PARMEHUTU) met een grote meerderheid de verkiezingen en werd een republiek uitgeroepen. Op 1 juli 1962 werd Rwanda onafhankelijk met Grégoire

⁸⁵ Mamdani, *When victims become killers*, 91.

⁸⁶ Melvern, *Conspiracy to murder*, 5.

⁸⁷ Uvin, *Aiding violence*, 31.

⁸⁸ Mamdani, *When victims become killers*, 118.

⁸⁹ Melvern, *Conspiracy to murder*, 7.

Kayibanda, een fervent aanhanger van Hutu nationalisme, als president.⁹⁰ Het achterliggende idee van deze Eerste Republiek was de gedachte dat de Hutu's de oorspronkelijke bewoners van Rwanda waren, dat de Tutsi's eigenlijk buitenlanders waren en dat er nu een ware democratie bestond die de meerderheid van het volk representeerde.⁹¹

Tussen 1961 en 1967 lanceerden groepen Tutsi vluchtelingen vanuit Burundi verschillende invasies. Deze Tutsi's noemden zichzelf *inyenzi*, kakkerlakken, omdat ze zichzelf onvermurwbaar zagen.⁹² De regering beschouwde dit als een complot van de Tutsi's tegen de Hutu's en georganiseerde massamoorden op Tutsi's door het hele land waren het gevolg. President Kayibanda beloofde dat, als de Tutsi's ooit weer zouden proberen de macht te grijpen, 'the whole Tutsi race will be wiped out.'⁹³ Opnieuw vluchtten veel Tutsi's naar een aangrenzend land. In 1973 vonden er nogmaals rellen plaats, dit keer aan de nationale universiteit van Butare, waar lijsten met namen van Tutsi studenten werden opgehangen. De meeste studenten voelden zich zo bedreigd dat ze de universiteit verlieten.

Op 5 juli 1973 kwam Juvénal Habyarimana door een coup d'état aan de macht. Vanaf dat moment was er nog maar één partij toegestaan, de *Mouvement républicain national pour la démocratie et le développement* (MRND). Habyarimana zorgde ervoor dat de Tutsi's werden uitgesloten van machtsposities binnen de staat en het leger. Hoewel het een aantal jaren redelijk rustig bleef onder zijn bewind, stak in de jaren tachtig een aantal problemen de kop op waardoor de kritiek op het regime steeds feller werd. Ten eerste bevoordeelde de president zijn eigen regionale groep, de Hutu's uit het noorden. Ten tweede ging het steeds slechter met de economie: de prijzen van koffie, één van Rwanda's grootste exportproducten, daalde dramatisch.⁹⁴ Ten derde oefende de internationale gemeenschap druk uit op de president om zijn regime te democratiseren, omdat *de facto* alle macht bij Habyarimana en de kleine kring mensen om hem heen, de *akazu* genaamd, lag. Toen in juni 1991 het bestaan van andere politieke partijen gelegaliseerd werd, raakte de MRND veel aanhangers kwijt.

De problemen van de regering waren echter al begonnen op 1 oktober 1990, toen het *Front Patriotique Rwandais* (FPR) ofwel het Rwandese Patriottische Front (RPF), onder leiding van Paul Kagame, vanuit Oeganda Rwanda binnenviel. Dit rebellenleger bestond uit de vluchtelingen die van 1959 tot 1973 Rwanda hadden verlaten. De RPF had in 1992 door middel van guerrillatactieken al verschillende successen behaald en had op dat moment het

⁹⁰ Melvern, *Conspiracy to murder*, 8.

⁹¹ Uvin, *Aiding violence*, 26.

⁹² Alan J. Kuperman, *The limits of humanitarian intervention: genocide in Rwanda* (Washington 2001) 7.

⁹³ Melvern, *Conspiracy to murder*, 9.

⁹⁴ Alison Des Forges, *Leave none to tell the story: genocide in Rwanda* (New York 1999) 46.

noordelijke deel van Rwanda in handen.⁹⁵ De aanval had verregaande gevolgen voor de sfeer binnen Rwanda. Na de aanval in oktober werden er duizenden mensen gearresteerd op grond van de verdenking dat het handlangers van de RPF waren. Ook werden er veel Tutsi's vermoord. Daarnaast ontstond vanuit een factie van de MRND een nieuwe partij: de *Coalition pour la défense de la république* (CDR). Deze partij was zeer extremistisch en propageerde het bestaan van een raszuivere Hutunatie. De Rwandese regering kreeg uiteindelijk hulp van Franse troepen om de RPF terug te dringen.

Eind juli 1992 besloot zowel de Rwandese regering, die door de wijziging in de grondwet nu uit een aantal coalitiepartijen bestond, als de RPF tot een wapenstilstand en begonnen diplomatieke besprekingen in Arusha, Tanzania. Op 4 augustus 1993 werden de Arusha akkoorden ondertekend, al tekende Habyarimana onder druk van de Franse regering,⁹⁶ en zou er een nieuwe regering opgesteld worden waarin alle partijen, (behalve de CDR) vertegenwoordigd waren. De implementatie van de akkoorden verliep erg moeizaam, ondanks de hulp van de *United Nations Assistance Mission for Rwanda* (UNAMIR) die in oktober 1993 naar Rwanda werd gestuurd.

Op 6 april 1994, om ongeveer tien voor half negen in de ochtend werd het vliegtuig van de president, dat net terugkeerde uit Dar es Salaam, Tanzania, beschoten door raketten.⁹⁷ Het vliegtuig stortte neer in de tuin van het paleis van de president. Er ontstond een machtsvacuüm dat niet makkelijk opgevuld zou kunnen worden: 'Everyone responsible for the country's security was dead. President Habyarimana, his political counsellor Juvénal Renzaho, Colonel Elie Sagatwa, the head of the presidential security, and the army chief Nsabimana had all perished in the plane.'⁹⁸ Meteen zette kolonel Théoneste Bagosora een crisiscomité op, bestaande uit de invloedrijkste personen binnen het leger, en plaatste hierdoor de minister-president, Agathe Uwilingiyimana, een enthousiast voorstander van de vredesakkoorden, buitenspel. Een opvallend detail is dat het crisiscomité louter uit extremistische Hutu's bestond.⁹⁹ Ongeveer een uur na de vliegramp werden er door milities wegversperringen opgezet, en via de radio werd mensen bevolen om in hun huizen te blijven.

⁹⁵ Taylor, *Sacrifice as terror*, 48-49.

⁹⁶ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 124.

⁹⁷ Het is niet duidelijk wie verantwoordelijk was voor de aanval op het vliegtuig van de president. De uitleg van de regering is dat de RPF het vliegtuig heeft neergeschoten. Er zijn echter ook theorieën die beweren dat de Hutu extremisten vonden dat Habyarimana te veel toegaf aan de RPF, en daarom zijn vliegtuig uit de lucht hebben geschoten..

⁹⁸ Melvern, *Conspiracy to murder*, 137.

⁹⁹ *Ibidem*, 173.

Op 7 april begonnen de moorden op Tutsi's en gematigde Hutu's in Kigali. Op systematische wijze werd de politieke oppositie van de extremisten geëlimineerd, waaronder minister-president Uwilingiye. De milities gingen van deur tot deur om Tutsi's en de Hutu's die hen probeerden te beschermen, te elimineren. Op 14 april hadden de moorden zich door het grootste gedeelte van het land verspreid. De moorden waren systematisch; vaak werden hele gemeenschappen in één grote aanval uitgemoord. Bovendien werden de moorden op een wrede manier uitgevoerd: mensen werden, vaak na marteling of verkrachting, in stukken gehakt met machetes of doodgeslagen met knuppels. De schattingen van het aantal doden lopen uiteen, van een half miljoen tot achthonderdduizend.¹⁰⁰

Dreiging en het veiligheidsdilemma

De eerste voorwaarde voor het bestaan van een veiligheidsdilemma is het bestaan van anarchie. In Rwanda kan de periode vanaf oktober 1990 tot april 1994 als zodanig gekarakteriseerd worden, omdat de regering toen niet in kon (of wilde) staan voor de veiligheid van zijn eigen burgers, hoewel er nog geen sprake was van voortdurend conflict. Na de invasie van de RPF vonden er verschillende rellen en moorden op Tutsi's plaats, terwijl de regering niets deed om deze te stoppen of de daders ervan te berechten. De periode direct na het neerstorten van Habyarimana's vliegtuig zou in een meer striktere zin als anarchie bestempeld kunnen worden, aangezien er een machtsvacuüm ontstond. Omdat het geweld echter al een paar uur later begon is deze periode van anarchie niet relevant voor de toepassing van het veiligheidsdilemma, omdat de dynamiek van het dilemma zich niet in zo'n korte tijd zou kunnen ontwikkelen. Bovendien ontstaat ook het gevaar dat het veiligheidsdilemma als beschrijvend concept dan alleen toegepast wordt op de interacties tussen actoren.

Om het bestaan van een veiligheidsdilemma te verifiëren, volgt een analyse van de subjectieve situatie, ergo, het bestaan van dreiging en misverstanden. Een probleem met het verdelen van de betrokkenen in categorieën voor analyse is het gegeven dat in diverse gebieden de genocide op een verschillende manier verliep: 'In some areas, soldiers initiated the killing; in other areas, civilian authorities did; in still other areas, ordinary civilians led the

¹⁰⁰ Scott Straus, *The order of genocide: race, power, and war in Rwanda* (Ithaca 2006) 51.

change.’¹⁰¹ In elk gebied waren de betrokkenen, de referentieobjecten van veiligheid, dus verschillend. Om de toepassing van het veiligheidsdilemma niet nodeloos ingewikkeld en gedetailleerd te maken is de indeling van betrokkenen vierdelig, met onderscheid tussen de leiders en de bevolking zelf. De eerste groep bestaat in eerste instantie uit Hutu extremisten uit het crisis comité, die door het Rwanda-tribunaal zijn aangeklaagd voor genocide en dus een belangrijke rol spelen in het conflict, en president Habyarimana. De tweede groep bestaat uit de militaire leiding van de RPF. De eerste twee groepen staan in het conflict tegenover elkaar en hebben zich voor het uitbreken van het conflict wellicht bedreigd gevoeld door de ander. De derde groep bestaat uit die leden van de Hutu bevolking die meegeholpen hebben de genocide uit te voeren. Hoewel ‘slechts’ zeven tot acht procent van de Hutu’s in de leeftijdscategorie van vijftien tot en met vierentwintig jaar actief aan de genocide heeft deelgenomen,¹⁰² zijn zij verantwoordelijk voor het overgrote deel van de moorden. De vierde en laatste categorie bestaat uit de Tutsi’s die aan de genocide zijn ontsnapt en verklaringen hebben afgelegd over de periode die voorafging aan de genocide.

De regering

De regering voelde zich, in de periode die we hebben aangeduid als anarchie, op meerdere manieren in zijn macht bedreigd. Vooral andere politieke partijen, de bepalingen van de Arusha akkoorden, de RPF en de ‘Tutsi handlangers’ werden als bedreigend ervaren. Habyarimana voelde zich sinds de legalisering van andere politieke partijen in zijn macht aangetast omdat Rwanda niet langer een eenpartijstaat was. De nieuwe partijen bleken ook daadwerkelijk een bedreiging voor de macht en invloed van de MRND te zijn, toen bleek dat de partij in bijna het gehele land aan populariteit verloor. Alleen in het noorden, de thuisregio van Habyarimana, bleef de MRND succesvol.¹⁰³

De angst voor machtsverlies werd aangewakkerd door de bepalingen van de Arusha akkoorden. Een van de bepalingen van de akkoorden behelsde dat de RPF veertig procent van de posities in het nieuwe Rwandese leger en het politieapparaat zou krijgen. Daarnaast waren er vijf zetels in het kabinet voor de RPF gereserveerd, hetzelfde aantal zetels dat de MRND

¹⁰¹ Ibidem, 5.

¹⁰² Ibidem, 118.

¹⁰³ Melvern, *Conspiracy to murder*, 24.

zou krijgen.¹⁰⁴ De CDR was het niet eens met deze bepalingen, werd van de besprekingen buitengesloten en had daarom helemaal geen invloed op dit proces, hoewel zij echter veel aanhang en invloed binnen de toenmalige regering en het leger hadden.¹⁰⁵ Zowel de MRND en de CDR zag zijn invloed en macht afnemen. Hier kwam bij dat de RPF succesvol had bedongen dat er in de akkoorden stond dat een stem van twee-derde van het parlement de president tot aftreden kon dwingen.¹⁰⁶ Dit ging tegen de wens van Habyarimana in, die had gepleit voor amnestie voor misdaden die het regime in het verleden had begaan. De extremisten en de RPF geloofden allebei dat de gematigde meerderheid in het nieuwe kabinet aan de kant van de RPF stond, en dat een gedwongen afzetting van de president daardoor een reële mogelijkheid was. Hierdoor was machtsverlies voor Habyarimana ook een reële mogelijkheid: zonder amnestie zou hij zijn machtspositie kunnen verliezen.

Tevens stond in de akkoorden dat de RPF recht had op een vrije doorgang van en naar Kigali. Vanwege deze bepaling mocht een deel van de RPF zijn intrek nemen in het *Conseil national pour le développement*, het gebouw waarin het parlement zetelde. Dit gebouw heeft voor Rwandezen dezelfde status als het Capitool in Washington voor de bevolking van de Verenigde Staten.¹⁰⁷ Dit kwam op de huidige regering erg bedreigend over, vooral omdat de RPF in militair opzicht een zeer tactische positie boven op een heuvel in de hoofdstad had. Zowel de CDR als de MRND voelde de dreiging van machtsverlies: de RPF had veel andere partijen aan zijn kant, en velen binnen de MRND en de CDR zouden als gevolg van de akkoorden hun begunstigde positie kwijtraken. Ook was er de militaire dreiging van de RPF in de hoofdstad, waar ze een aanval konden uitvoeren op de regering.

Het zou zelfs erger kunnen zijn dan alleen dat: namelijk totale overheersing door de RPF en hun Tutsi handlangers waardoor de regering en de Hutu's hun machtsposities zouden kunnen verliezen. De RPF zou de Tutsi's gebruiken om de regering te infiltreren: 'Rwandans of the same ethnic group offered that possibility better than did others',¹⁰⁸ zo stelde de minister van justitie in 1990. Volgens *Kangura*, het magazine van de CDR, had 85 procent van de Tutsi's een Hutu identiteitskaart om infiltratie makkelijker te maken: 'Changing their ethnic group...allows them to pass unnoticed and to take places normally reserved for Hutu in the administration and the schools. If this disease is not treated immediately, it will destroy all

¹⁰⁴ Uppsala conflict database, *Rwanda: Detailed information – whole conflict*, Uppsala Universiteit http://www.pcr.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=133®ionSelect=2-Southern_Africa#, geraadpleegd op 16 oktober 2009.

¹⁰⁵ Mamdani, *When victims become killers*, 211.

¹⁰⁶ Roméo Dallaire, *Shaking hands with the devil: the failure of humanity in Rwanda* (New York 2005) 137.

¹⁰⁷ Dallaire, *Shaking hands with the devil*, 126-127.

¹⁰⁸ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 50.

the Hutu.’¹⁰⁹ Doordat Tutsi’s werden bestempeld als handlangers van de RPF en derhalve als vijand werden beschouwd, was de potentiële dreiging substantieel.

Buurland Burundi diende als voorbeeld van wat er kon gebeuren als de Tutsi’s in Rwanda aan de macht zouden komen. In 1972 vond er in Burundi een moordpartij plaats, waarbij ongeveer een half miljoen Hutu’s werd vermoord door de Tutsi regering.¹¹⁰ Op 21 oktober 1993 werd de president van Burundi, een gematigde Hutu, vermoord door Tutsi’s uit het leger. Deze gebeurtenissen dienden als een bevestiging van de angsten van de extremisten, namelijk dat de Tutsi’s eropuit waren de Hutu’s uit te roeien.

Dat overheersing door de Tutsi’s slecht nieuws voor de Hutu’s zou betekenen, kwam ook voort uit overname van bepaalde delen van de Hamitische hypothese, namelijk het idee dat Tutsi’s en Hutu’s twee verschillende rassen waren. De MRND en de CDR hingen allebei de theorie aan dat de Tutsi’s uitheems waren en dus eigenlijk niet in Rwanda thuishoorden. De twee rassen zouden ook karakteristieke, intrinsieke eigenschappen hebben: ‘the Tutsi were proud, arrogant, tricky and untrustworthy and were convinced that the only good Tutsi was a Tutsi in power. The Hutu were modest, honest, loyal, independent and impulsive,’¹¹¹ aldus kolonel Bagosora, die in 1994 aan het hoofd stond van het extremistische crisiscomité.

Na deze analyse van de subjectieve situatie, volgt een korte analyse van de objectieve situatie, die een heel ander beeld laat zien. Er kan gesteld worden dat de extremisten sowieso bang waren voor machtsverlies. Of ze ook werkelijk bang waren voor overheersing door de Tutsi’s is nog maar de vraag. De objectieve situatie laat namelijk zien dat de perceptuele dreiging voor lijf en leden ongegrond was. Het kwam voor dat Tutsi’s de RPF actief hielpen, maar niet op regelmatige basis.¹¹² De regering droeg vooral zelf bij aan de angstgevoelens onder de bevolking. In de nacht van 4 oktober 1990 zette de regering een RPF-aanval op Kigali in scene. De hele nacht waren er explosies en geweschoten te horen, en de regering verklaarde dat infiltranten van de RPF geprobeerd hadden de hoofdstad in te nemen.¹¹³ Als de regering zich echt bedreigd voelde en het evident vond dat de Tutsi de vijand was, waarom dan een aanval in scene zetten? Het lijkt erop dat ze hierdoor de bevolking angst wilden inboezemen. De regering wist dat de Tutsi’s niet zomaar een overheersing konden bewerkstelligen. Habyarimana had door de militaire hulp van Frankrijk een bijzonder sterke positie tegenover de RPF, en het leek er niet op dat Frankrijk deze hulp in de nabije toekomst

¹⁰⁹ Ibidem, 75.

¹¹⁰ Keane, *Season of blood*, 19.

¹¹¹ Melvern, *Conspiracy to murder*, 3.

¹¹² Des Forges, *Leave none to tell the story*, 257.

¹¹³ Melvern, *Conspiracy to murder*, 14-15, Des Forges, *Leave none to tell the story*, 49.

zou intrekken. Toch was de angst voor de militaire capaciteiten van de RPF niet helemaal ongegrond, want de RPF had de burgeroorlog waarschijnlijk gewonnen als Frankrijk de regering niet had geholpen. De rebellen waren in militair opzicht sterker en gedisciplineerder dan de regeringstroepen. Tevens durfden steeds meer mensen ervoor uit te komen dat ze de RPF steunden,¹¹⁴ wat de regering, met het oog op machtsverlies, waarschijnlijk angst inboezemde.

Concluderend kan gesteld worden dat een paar extremisten echt angst gevoeld hebben, waarbij de onzekerheid over andermans intenties in dit geval tot extreme achterdocht leidde. Dit hoefde, met betrekking tot de militaire kracht van de RPF niet noodzakelijkerwijs het resultaat te zijn van misverstanden, wat zou kunnen duiden op een veiligheidsprobleem. Of hiervan sprake was kan pas aangetoond worden na een analyse van de intenties van de RPF. Het overgrote deel van claims van de regering over de Tutsi's en de RPF is sterk overdreven en niet op de werkelijkheid gebaseerd. Omdat sommige extremisten dit niet inzagen, en de intenties van de RPF niet duidelijk waren, hebben zij zelf deze intenties ingevuld met het slechtst mogelijke scenario, de situatie in Burundi, als referentiekader. Dit zou kunnen wijzen op het bestaan van een veiligheidsdilemma: de intenties van de ander zijn niet duidelijk, de ander komt hierdoor bedreigend over en er ontstaan misverstanden die kunnen leiden tot een conflict. Hierdoor zijn er bij de extremisten twee soorten veiligheidsvoorwaarden te vinden. De eerste veiligheidsvoorwaarden hebben betrekking op het veiligstellen van de macht en zijn onder de extremisten wijdverbreid. Omdat dit echter een ruim begrip van veiligheid behelst, komt het niet overeen met het strikte begrip van veiligheid in Herz' theorie en zou het dus eigenlijk geen veiligheidsdilemma, zoals Herz het heeft geformuleerd, kunnen voortbrengen. De tweede soort veiligheidsvoorwaarden betreft veiligheid in een striktere zin, zij hebben namelijk betrekking op mogelijke verwonding of dood. Beide veiligheidsvoorwaarden stellen dat veiligheid alleen mogelijk is als de RPF, en daarmee worden ook de Tutsi's bedoeld, niet meer in Rwanda zijn. De vraag is of deze veiligheidsvoorwaarden door de extremisten zelf geloofd werden, of dat zij ze alleen maar gebruikten als legitimering voor de oorlog. Deze vraag wordt beantwoord nadat de intenties zijn geanalyseerd.

¹¹⁴ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 181.

De RPF

De mate waarin de tweede categorie, de leiding van de RPF, angst ervoer, is moeilijk te bepalen. Er is niet veel bekend over de angsten en intenties van de RPF in de periode 1990-1994. Wat gesteld kan worden is dat de RPF zich waarschijnlijk minder bedreigd voelde dan de regering. Ze hadden ten eerste een gemotiveerd en gedisciplineerd leger dat al bewezen had sterker te zijn dan het leger van de regering. Daarnaast hadden ze goede bepalingen weten af te dingen tijdens de besprekingen in Arusha, waardoor ze zeker waren van goede posities in de nieuwe democratische regering. Toen de RPF naar het CND werd overgeplaatst bleek ook dat een deel van de bevolking in Kigali, zowel Hutu's als Tutsi's, positief tegenover de RPF stond:

The CND was ready and the route through Kigali secure, with large and happy crowds of Hutus and Tutsis gathering along the way, turning out to welcome the RPF to Kigali...As we moved through the streets, there was only euphoria. The RPF soldiers were cheered and showered with flowers,¹¹⁵

zo schrijft general Roméo Dallaire van UNAMIR. Het ging de RPF dus voor de wind, zo leek het althans. Het contrast met de regering, die haar macht meer en meer voelde wegglippen, was groot.

Wapenopbouw

Ondanks haar sterke positie was de RPF na het ondertekenen van de Arusha akkoorden druk bezig met militaire voorbereidingen. Hoewel de rebellen de steun van het volk leken te hebben toen ze Kigali binnenkwamen, wisten ze dat de regering lijnrecht tegenover hen stond. Omdat er waarschijnlijk wat onzekerheid bestond over de intenties van de regering, bereidden ze zich voor op een eventuele aanval. Ze trainden en rekruteerden grote groepen soldaten, kochten wapens van Oeganda, en verbeterden hun verdedigingsposities. Het CND werd omgebouwd tot een heus fort:

The occupation of the CND had been well-rehearsed...they immediately began to dig in...Once the RPF began digging, they never stopped for the next four months. From shellscrapes or foxholes, they dug full firetrenches, then roofed the trenches for

¹¹⁵ Dallaire, *Shaking hands with the devil*, 129-130.

protection from artillery or mortar fire. They then dug full communication-trenches between the individual trenches and built bunkers that developed into caverns. By the time the war resumed in April, they had built an underground complex under the CND,¹¹⁶

aldus generaal Dallaire.

De regering had ook niet stil gezeten en had eveneens verschillende maatregelen genomen. Ten eerste kochten ze zeer grote hoeveelheden wapens in, van AK-47's tot machetes, speren en knuppels.¹¹⁷ In 1992 alleen al werd er voor 11,9 miljoen Amerikaanse dollars aan wapens gekocht.¹¹⁸ Vanaf januari 1993 tot maart 1994 schafte het regime van Habyarimana 581,000 machetes aan.¹¹⁹ Deze wapenopbouw vond in eerste instantie in het geheim plaats. Ten tweede zette de regering vanaf 1991 verschillende zelfverdedigingsgroepen op, die bestonden uit burgers die de ingekochte machetes ontvingen en getraind werden om met deze wapens om te gaan. Dit programma moest ervoor zorgen dat de bevolking op een effectieve en goedkope manier snel gemobiliseerd werd om tegen de rebellen te strijden. Eerst bestonden deze groepen alleen aan de grens van Rwanda, maar toen de RPF in 1993 meer gebieden in handen kreeg, werd het programma uitgebreid.¹²⁰ Ten derde hadden zowel de MRND en de CDR eigen jeugdbewegingen opgezet. Die van de MRND heette de *Interahamwe*, dat 'zij die samen aanvallen' betekent. De *Impuzamugambi*, 'degenen met één doel' was de jongerenbeweging van de CDR. Vanaf eind 1993 transformeerden zij deze naar gewapende militieën, die getraind waren om een doelwit zo snel mogelijk uit te schakelen. Elke cel binnen deze militieën konden binnen twintig minuten duizend mensen elimineren.¹²¹ De bewapening en de veiligheidsmaatregelen vonden steeds meer openlijk plaats.

Het lijkt erop dat de spiraaldynamiek en de wapenwedloop die deel uit kunnen maken van een veiligheidsdilemma, hier aanwezig zijn. Het zou tot één van de mogelijkheden kunnen behoren dat de wapenopbouw van de RPF een reactie is op de wapenopbouw van de regering die, door onzekerheid over de intenties van Habyarimana, als een bedreiging van hun eigen veiligheid kan worden beschouwd. Omdat de RPF wapens, en dus macht gaat

¹¹⁶ Ibidem, 131.

¹¹⁷ Dallaire, *Shaking hands with the devil*, 143. Des Forges, *Leave none to tell the story*, 155, 157, 168, 366. Melvern, *Conspiracy to murder*, 56.

¹¹⁸ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 97.

¹¹⁹ Ibidem, 127.

¹²⁰ Mamdani, *When victims become killers*, 206.

¹²¹ Dallaire, *Shaking hands with the devil*, 142.

accumuleren, lokt dit op zijn beurt weer een reactie uit bij de regering: 'The hardliners were convinced that the RPF was abrogating its stated commitments and secretly readying for battle...The RPF, Bagosora insisted, had no interest in peace and wanted only to take power militarily.'¹²² Doordat de regering constateerde dat de rebellen zich bewapenden en hun soldaten trainden, maar niet met zekerheid hun intenties konden vaststellen, klampen ze zich steeds meer vast aan het slechtst mogelijke scenario en werden de misverstanden steeds hardnekkiger. Dit scenario zou ook vice versa ontstaan kunnen zijn, met de regering die reageerde op bewapening van de RPF en dat hierdoor de spiraaldynamiek in gang werd gezet.

Hoewel de klassieke dynamiek van een veiligheidsdilemma aanwezig lijkt te zijn, is het nog niet zeker dat er ook een veiligheidsdilemma aan het conflict ten grondslag ligt. We kunnen met zekerheid vaststellen dat, binnen een situatie van anarchie, de regering zich in zijn macht bedreigd heeft gevoeld en deze macht heeft willen veiligstellen. Hoewel er misschien een paar bestuurders binnen de regering werkelijk bang waren om als etnische groep uitgeroeid te worden, kan en mag dit niet geconcludeerd worden uit de wapenopbouw van het regime. Aan wapenopbouw alleen kan, zoals eerder al betoogd is, namelijk niet afgeleid worden of deze wapens voor defensieve of offensieve doeleinden gebruikt gaan worden. Dus hoewel wapenopbouw kan duiden op een gevoel van dreiging, hoeft dit niet zo te zijn. Dit geldt evenzo voor de RPF.

Bevolking

Omdat een klein deel van de Hutu bevolking verantwoordelijk was voor het grootste deel van de moorden, komt hun perceptie van dreiging hier kort aan bod. Hiervoor is vooral het boek van Jean Hatzfeld, *Machete Season*, gebruikt. In dit boek beschrijft hij de interviews die hij had met tien daders die hebben meegeholpen met de uitvoering van de genocide. Hoewel deze tien mensen uiteraard niet representatief zijn voor alle Hutu's die geparticipeerd hebben, valt er toch veel waardevolle informatie uit deze interviews te halen.

Bij de gehele bevolking bestonden ideeën over verschillen tussen Hutu's en Tutsi's, die vooral gebaseerd waren op de Hamitische hypothese, de geschiedenis, en de gebeurtenissen in Burundi. Adalbert, een dader in de genocide zegt hierover:

¹²² Straus, *The order of genocide*, 43.

Basically, Hutus and Tutsis had been playing dirty tricks on another since 1959. That was the word from our elders...A Hutu could certainly choose a Tutsi friend, hang out and drink with him, but he could never trust him. For a Hutu, a Tutsi might always be a deceiver. He would act nice and seem obliging, but underneath he was constantly scheming. He had to be a natural target of suspicion.¹²³

Net als de leiders in de MRND en de CDR benadrukten sommige Hutu's de verschillende oorsprong van beide rassen, en uitten ze hun angst over mogelijke overheersing door de Tutsi's. De meeste Hutu's beschouwden dit echter niet als een reële dreiging.¹²⁴

Ook bij delen van de Tutsi bevolking leefden vooroordelen die afkomstig waren vanuit de Hamitische hypothese: 'Several...Rwandan Tutsi who supported the RPF echoed the sentiment that the Tutsi were by nature more intelligent than Hutu. According to them, this was why Tutsi deserved to take the reins of government.'¹²⁵ Toch leefden de Hutu's en de Tutsi's voor de uitbarsting van de genocide, buiten de normale persoonlijke conflicten die in een maatschappij voorkomen, vreedzaam samen.¹²⁶ De Rwandese samenleving was over het algemeen zeer geïntegreerd: de mensen spraken dezelfde taal, hadden dezelfde cultuur en religie. Ook waren gemengde huwelijken niet ongewoon. Scott Straus, die onderzoek heeft gedaan naar de motivaties voor de genocide bij de daders schrijft: 'The overwhelming majority of the perpetrators in the sample reported positive attitudes toward their Tutsi neighbors before the genocide. The war with the RPF...changed some attitudes – but relatively few.'¹²⁷ Fulgence, één van de daders zegt: 'Actually, Hutus did not detest Tutsis as much as that. Not enough to kill them all, anyway.'¹²⁸ Er werden onderling wel eens discriminerende opmerkingen gemaakt. De Tutsi's voelden zich, ondanks deze soms vijandige sfeer, niet bedreigd: 'We got so used to these things that we didn't listen to the horrible threats anymore,'¹²⁹ aldus Innocent Rwigyira.

De Hutu's en de Tutsi's voelden zich dus niet door elkaar bedreigd. Meer specifiek ervoer ongeveer de helft van de (Hutu) respondenten die door Straus zijn geïnterviewd¹³⁰ angst voor de RPF, omdat er allerlei verhalen over hun wreedheid de ronde deden: 'They said

¹²³ Jean Hatzfeld, *Machete season: the killers in Rwanda speak* (New York 2005) 216.

¹²⁴ Straus, *The order of genocide*, 133.

¹²⁵ Taylor, *Sacrifice as terror*, 86.

¹²⁶ Straus, *The order of genocide*, 225. Uvin, *Aiding violence*, 14.

¹²⁷ Straus, *The order of genocide*, 128.

¹²⁸ Hatzfeld, *Machete season*, 217.

¹²⁹ Ibidem, 55.

¹³⁰ Straus, *The order of genocide*, 124.

that they heard that the rebels disembowled pregnant women, that the rebels were “snakes,” and that they had tails.’¹³¹

De veiligheidsvoorwaarden van beide groepen sluiten elkaar niet uit. Door onzekerheid en de dreiging van de naderende RPF zou de bevolking echter zelf kwaadaardige intenties aan de RPF toegeschreven kunnen hebben, waardoor de veiligheidsvoorwaarden met betrekking tot de RPF inhielden dat het ze hun wapens zouden neerleggen of zich zouden terugtrekken uit Rwanda. Toch was dit voor de bevolking niet voldoende om tot actie over te gaan. Ten eerste verzonnen ze de verhalen over de RPF niet zelf, maar ontvingen deze van de regering en diens propaganda-apparaat. Ook was deze dreiging niet voldoende om de bevolking te mobiliseren, dit gebeurde ook onder druk van de regering. Om erachter te komen in hoeverre er een veiligheidsdilemma of een veiligheidsprobleem bestond in Rwanda, volgt een analyse van de intenties van de betrokken partijen.

Intenties

De extremisten en de RPF

De intenties van de extremisten kunnen achterhaald worden door verschillende handelingen en verklaringen van henzelf te analyseren. Omdat veel getuigenverklaringen in deze casus dubieus zijn, worden ze hier niet behandeld.¹³² De extremisten bestaan uit die mensen die verantwoordelijk zijn voor de moorden, zoals de commandanten van de elite-eenheden en de kleine kring mensen rond Habyarimana (*de akazu*).¹³³

De eerste handelingen van deze extremistische groep die wijzen op het bestaan van vijandige intenties is de haatzaaiende propaganda die door de regering werd verspreid. De regering gebruikte hier twee media voor. Het eerste is het radiostation *Radio Télévision Libre des Milles Collines* (RTL) dat in 1992 werd opgericht. Deze radiozender was in handen van mensen die dichtbij president Habyarimana stonden, waaronder twee van zijn schoonzons,

¹³¹ Idem.

¹³² Om de getuigenverklaringen die in de literatuur voor waar aangenomen worden te toetsen, heb ik gebruik gemaakt van het verslag van de rechtszaak tegen Bagosora van het internationale tribunaal in Rwanda. Hoewel in het boek van Alison des Forges, *Leave none to tell the story*, bijvoorbeeld veel getuigenverklaringen staan, heb ik deze niet opgenomen omdat ze zijn afgewezen door het tribunaal. Deze afwijzingen zijn veelal het gevolg van inconsistenties in de verschillende verklaringen en onvoldoende bewijs voor opzet. Het verslag van de rechtszaak tegen Bagosora is online te vinden op de site van het tribunaal: <http://www.ictt.org/default.htm> onder het kopje *Cases*.

¹³³ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 199.

het hoofd van de CDR en André Ntarugera, de minister van post en communicatie.¹³⁴ De aandeelhouders van RTLTM bestonden uit verschillende invloedrijke personen uit de regering, het leger en het zakenleven. De persoon met de meeste aandelen in het bedrijf was echter Habyarimana zelf.¹³⁵ Het tweede medium was het magazine *Kangura*, de spreekbuis van de CDR.

Doordat zoveel invloedrijke personen uit de regering zich aan deze media verbonden hebben, zullen zij zeker een aandeel hebben gehad in de inhoud ervan. Tevens omdat de uitspraken van deze personen overeenkomen met de uitspraken op de radio en de teksten in het magazine. Het lijkt er, wanneer we de berichten in de media analyseren, op dat deze personen zich schuldig hebben gemaakt aan het zaaien van haat. Wat in ieder geval vast te stellen is, is dat deze media door de bovengenoemde personen werden gesteund, wat wil zeggen dat de aandeelhouders achter de standpunten van deze media staan. De onderstaande voorbeelden van berichten onderbouwen deze beweringen.

De berichten in de media stelden dat alle Tutsi's echte of mogelijke handlangers van de RPF waren, waardoor alle Tutsi's als vijand bestempeld werden. Na de invasie van de RPF was op de radio te horen dat: 'They mutilate the body and remove certain organs such as the heart, liver and stomach...they eat human flesh, the inyenzi...eat people.'¹³⁶ Deze informatie was onjuist en werd doelmatig verspreid om te bevolking angst in te boezemen.¹³⁷

Tevens spoorde de radio de bevolking aan om gewelddadige actie te ondernemen, en werd op zowel de radio als in *Kangura* meerdere malen gerefereerd aan de 'definitieve oplossing', wat het uitmoorden van de Tutsi's betekende. 'The inyenzi have always been Tutsi. We will exterminate them. One can identify them because they are of one race. You can identify them by their height and their small nose. When you see that small nose, break it,'¹³⁸ aldus een bericht op RTLTM. In een nummer van *Kangura* uit 1991 staat: 'Let us learn about the inkotanyi plans and let us exterminate every last one of them.'¹³⁹ Deze propaganda was in de gehele periode tot de genocide te horen. Zelfs tijdens de genocide spoorde RTLTM de bevolking aan om te participeren, door mee te delen dat de halfvolle graven helemaal gevuld moesten worden.¹⁴⁰

¹³⁴ Human Rights Watch, *Genocide in Rwanda: April-May 1994*, mei 1994 (6.4), 2. Online beschikbaar op: <http://www.ictt.org/default.htm>.

¹³⁵ Melvern, *Conspiracy to murder*, 55.

¹³⁶ Ibidem, 207.

¹³⁷ Ibidem, 55.

¹³⁸ Ibidem, 207.

¹³⁹ Ibidem, 50.

¹⁴⁰ Human Rights Watch, *Genocide in Rwanda*, 2.

Zoals eerder al is betoogd zijn er bepaalde handelingen waar geen vriendelijke intenties aan ten grondslag kunnen liggen. Haat zaaien is één van die handelingen, omdat de handeling specifiek gericht is *tegen* een bepaalde groep. De bovenstaande uitspraken zijn erop gericht om de Hutu's tegen de Tutsi's op te zetten, sporen het gebruik van geweld tegen Tutsi's aan, en refereren naar uitmoording. De intenties die hieraan ten grondslag liggen kunnen dus bijna alleen maar vijandig zijn. De extremisten hebben moedwillig en berekenend valse informatie verspreid om geweld aan te sporen en te legitimeren. Hun vijandige intenties komen des te meer naar voren omdat, met de geschiedenis van Rwanda in het achterhoofd, wel duidelijk is welke gevolgen de propaganda in een klimaat van angst en onrust kan hebben.

De tweede soort handelingen die wijst op kwaadaardige intenties zijn die handelingen waaruit duidelijk wordt dat de extremisten alle Tutsi's wilden elimineren. De uitspraken in de media wezen al op de aanwezigheid van deze intentie, maar er is meer bewijs. Deze handeling (al gaat het natuurlijk om een verzameling van handelingen) kan op zichzelf al wijzen op vijandige intenties omdat er geen andere intenties aan ten grondslag kunnen liggen.

Nadat het vliegtuig van Habyarimana werd neergeschoten claimde Bagosora dat de presidentiële garde de orde in het land zou handhaven. Dit gebeurde echter niet, in tegendeel. Een paar uur na het ongeluk werden er door de presidentiële garde, die tot de tanden bewapend was, al wegversperringen opgesteld waar iedereen met een Tutsi identiteitskaart werd gedood. De generaals van het leger, alsmede officier Bagosora, hadden veel invloed in het leger en konden de moorden laten stoppen wanneer zij dat wilden. Een voorbeeld is de aanval op hotel Mille Collines op 17 juni 1994. Generaal Bizimungu, die het niet eens was met de aanval, wist met de hulp van slechts zijn persoonlijke lijfwacht tientallen militieën tot een halt te roepen.¹⁴¹ Uit het gegeven dat deze personen zo veel invloed hadden en de aanvallen heel gemakkelijk konden laten ophouden, maar dat toch niet deden, valt af te leiden dat zij het ermee eens waren en het waarschijnlijk zelf bevolen hebben.

De regering nam op haar beurt verschillende maatregelen om ervoor te zorgen dat het leger en de militieën hun werk zo goed mogelijk konden uitvoeren. Nadat de moorden waren begonnen, sloot de regering de grenzen af zodat er niemand kon ontsnappen.¹⁴² In het land zelf werden er versperringen opgezet zodat vluchten moeilijk werd. Als er ergens grote groepen mensen waren vermoord, keerde het leger meermaals terug om overlevenden op te

¹⁴¹ Des Forges, *Leave none to tell the story*, 230-231.

¹⁴² Des Forges, *Leave none to tell the story*, 204.

sporen en te doden. In mei werd de laatste fase van de genocide ingeluid: zelfs vrouwen, kinderen en ouderen moesten gedood worden. Ook werden alle identiteitskaarten en gegevens van Tutsi's vernietigd, alsof ze er nooit waren geweest.¹⁴³ Deze handelingen wijzen erop dat het beleid erop gericht was om de hele groep Tutsi's uit te moorden. Zelfs de aanwijzingen dat er Tutsi's hadden bestaan werden vernietigd. Met andere woorden, het beleid was gericht op genocide.

Uit verklaringen van de daders blijkt dat zij deze uitleg betwistten en in termen als oorlog, zelfverdediging, handlangers en onschuldigen spraken. De toenmalige minister van justitie, Stanislas Mbonampeka, verklaarde achteraf:

In a war, you can't be neutral. If you are not for your country, are you not for its attackers?...This was not a conventional war. The enemies were everywhere. It wasn't a genocide. Personally, I don't believe in the genocide. There were massacres within which there were crimes against humanity or crimes of war. But the Tutsis were not killed as Tutsis, only as sympathizers of the RPF. 90% of Tutsis were pro-RPF.¹⁴⁴

Vrouwen en kinderen zouden de RPF helpen door hen voedsel te geven, en hen doden zou een tactische manier zijn om de rebellen te verzwakken door hun voorraden uit te putten. Een andere uitleg is dat het vermoorden van vrouwen en kinderen de puurheid van het Hutu ras waarborgde. Ook was de generaal van de RPF, Kagame, Rwanda ontvlucht als een kind. Nu was hij teruggekeerd. Om te voorkomen dat meer kinderen zijn voorbeeld zouden volgen, moesten ze gedood worden.¹⁴⁵

Ongeacht welk motief er achter de intenties van de daders zit, kunnen we vaststellen dat de intentie erop gericht een totale uitmoording te bereiken. Dit is een handeling waar vijandige intenties aan ten grondslag liggen. Al was het achterliggende motief zelfverdediging geweest, de genomen maatregelen waren zeer buitensporig en overduidelijk niet langer gericht op zelfverdediging alleen. Zelfs mensen die geen reële bedreiging vormden, zoals kinderen, werden gedood. De regering koos bewust voor deze strategie en organiseerde het staatsapparaat teneinde dit doel te bereiken. Er valt te stellen dat, zelfs als deze maatregelen in een andere situatie ooit gerechtvaardigd zouden zijn voor zelfverdediging, de intenties tegenover de andere groep nog steeds als vijandig bestempeld kunnen worden, omdat het doel

¹⁴³ Dallaire, *Shaking hands with the devil*, 281.

¹⁴⁴ Mamdani, *When victims become killers*, 258.

¹⁴⁵ Straus, *The order of genocide*, 163.

de uitmoording van die hele groep is. Deze groep heeft dus een veiligheidsprobleem: de intenties van de regering waren vijandig en gericht tegen de Tutsi's als zodanig, of ze nu handlangers van de RPF waren of, in het meest waarschijnlijke geval, niet.

Als er vast te stellen is dat de moorden al lang van tevoren gepland waren, komt deze vijandige intentie nog sterker naar voren, omdat er dan werkelijk plannen zijn gemaakt en de daders lang genoeg de tijd hebben gehad om over de implementatie en de gevolgen ervan na te denken. Hoewel auteurs zoals Linda Melvern, Alison des Forges en Roméo Dallaire ervan overtuigd zijn dat de moorden al lang van tevoren waren gepland, stellen anderen, zoals Scott Straus, dat het slechts een strategie van machtsbehoud was. Er zijn zowel zeer sterke argumenten voor en tegen de theorie dat de genocide al lang van tevoren gepland was, te geven. Omdat het ontrafelen van dit probleem een heel probleem op zichzelf is, en omdat het bestaan van vijandige intenties en dus het bestaan van een veiligheidsprobleem al is vastgesteld, volgt er geen verdere analyse van het probleem.

Omdat er weinig bronnen zijn die het conflict vanaf de kant van de RPF beschouwen, is er bijna geen materiaal voor analyse. Wat over blijft zijn de uitlatingen van een paar van de leiders waaruit blijkt dat ze eenheid nastreefden: 'We are not a Tutsi army. We do not care what a person's ethnic origin is...We want a Rwanda where people forget their ethnic differences. No Hutus and Tutsis, just Rwandans,'¹⁴⁶ aldus Frank Ndore, luitenant bij de RPF. De andere kant van het verhaal is dat de RPF duidelijk heeft gemaakt dat het regime van Habyarimana moest verdwijnen en actief bezig was zijn regime te ondermijnen.¹⁴⁷ Evenwel heeft de RPF zich in de periode 1990-1994, in vergelijking met de regeringstroepen, redelijk rustig gehouden en heeft ze meegewerkt aan de realisatie en implementatie van de vredesakkoorden. Het lijkt erop dat de rebellen conflict hebben willen vermijden. De intentie is vanaf 1994 waarschijnlijk verschoven naar een wat hardere lijn, maar deze periode is voor het onderzoek niet relevant, en het waren in ieder geval geen intenties van genocidale aard.

Bevolking

Wat de bevolking betreft, is al gesteld dat er geen angst bestond voor elkaar, maar wel voor de RPF. De regering probeerde hier, door middel van propaganda, op in te spelen. Doordat de verklaringen die de daders geven voor het geweld overeenkomen met die van de regering, lijkt het erop dat dit is gelukt. Een dader zegt: 'It was understood that if the Tutsis were killed the war would succeed...It was said that all Tutsis were accomplices of the *Inkotanyi* and that

¹⁴⁶ Keane, *Season of blood*, 57-58

¹⁴⁷ Straus, *The order of genocide*, 30.

the *Inkotanyi* came to defend their Tutsis.’¹⁴⁸ Het motief van sommige daders was dus angst, maar deze daders waren in de minderheid.

Het grootste gedeelte van de daders werd namelijk door de lokale autoriteiten gedwongen om in de moorden te participeren, omdat ze anders zelf bestempeld werden als handlanger. ‘Voicing disagreement out loud was fatal on the spot,’ zegt één van de daders.¹⁴⁹ Wanneer een Hutu eenmaal had vermoord, spoorde hij anderen aan om ook mee te doen:

Whoever struck crooked, or only pretended to strike, we encouraged him, we advised him on improvements. He might also be obliged to take another turn at a Tutsi, in a marsh or in front of a house, and to kill the victim before his colleagues, to make sure he had listened well,¹⁵⁰

zegt Léopold, één van de daders. Uiteindelijk werd het moorden voor velen een gewenning: ‘At the beginning we were too fired up to think. Later on we were too used to it...They [de slachtoffers] did not bother us, and the past did not bother us, because nothing bothered us.’¹⁵¹

Met uitzondering van sadistische en gewelddadige personen, wilden de meeste Hutu’s conflict vermijden en hadden dus niet de intentie om de Tutsi’s te elimineren. De autoriteiten hadden gehoopt dat de propaganda het werk voor hen zou doen, maar ze moesten de mensen uiteindelijk zelf door middel van dwang en bedreigingen aansporen om te participeren. Als de Hutu’s de Tutsi’s zonder aansporing van de staat hadden aangevallen, wat een indicatie van angst kan zijn, zou er misschien een veiligheidsdilemma bestaan. Dit is echter onwaarschijnlijk gezien de mate van dwang die aan de mobilisatie van de bevolking te pas moest komen. Daarnaast was de groep die zonder aansporing van de staat tot de aanval was overgegaan zo klein geweest, dat er moeilijk van een veiligheidsdilemma tussen groepen sprake kon zijn.

De Tutsi’s wilden het conflict ook zoveel mogelijk vermijden, door luchtig te reageren op de racistische opmerkingen van sommige Hutu’s. Daarnaast hadden zij niet het gevoel dat er een binnenlands conflict op handen was, ze voelden zich over het algemeen niet bedreigd.

¹⁴⁸ Ibidem, 160.

¹⁴⁹ Hatzfeld, *Machete season*, 76.

¹⁵⁰ Hatzfeld, *Machete season*, 39.

¹⁵¹ Ibidem, 47.

Het veiligheidsprobleem van Rwanda

De bovenstaande analyse laat zien dat het conflict in Rwanda in 1994 niet het gevolg is geweest van een veiligheidsdilemma, maar eerder van een veiligheidsprobleem. De extremisten voelden zich vooral in hun macht bedreigd, wat een te ruim concept van veiligheid is om van een echt veiligheidsdilemma te kunnen spreken. Er zou dan een nieuwe variant van een veiligheidsdilemma ontworpen moeten worden, terwijl het juist de bedoeling was dicht bij het originele veiligheidsdilemma te blijven. Hoewel sommige extremisten wellicht angst in de strikte zin ervoeren, waren de meesten niet werkelijk bang om gewond te raken of vermoord te worden. Hun angstige uitspraken waren waarschijnlijk bedoeld om hun acties te legitimeren en de bevolking angst in te boezemen. Ook de RPF voelde, dankzij haar sterke positie, geen dreiging.

Desondanks ontstaat er toch de spiraaldynamiek die zo kenmerkend is voor het veiligheidsdilemma. Beide partijen breiden hun wapenarsenaal steeds verder uit, mogelijk in reactie op de wapenopbouw van de ander. Omdat niet zonder meer vast te stellen is of hier defensieve of offensieve motieven aan ten grondslag liggen, kunnen we hieruit niet afleiden of deze wapenopbouw wijst op een veiligheidsdilemma. Daarnaast kan een spiraalmodel alleen, nooit wijzen op het bestaan van een veiligheidsdilemma omdat het belangrijkste element, dat een veiligheidsdilemma onderscheidt van een veiligheidsprobleem, de intenties zijn. De kern van het veiligheidsdilemma is dat de betrokken partijen in essentie conflict willen vermijden.

In het geval van Rwanda lijkt dit het geval te zijn bij de bevolking, die conflict probeerde te vermijden. Een klein deel van de bevolking was werkelijk bang voor de Tutsi's, en was misschien ook zonder aansporing van de regering tot de aanval over gegaan, maar deze groep is te klein om van een veiligheidsdilemma tussen groepen te kunnen spreken. De regering probeerde daarentegen niet het conflict te vermijden, maar conflict te ontketenen en, toen het conflict al was uitgebroken, aan te wakkeren. Het zaaien van haat en de verschillende handelingen die erop gericht waren de Tutsi's als groep in zijn geheel uit te roeien, wijzen op het bestaan van kwaadaardige intenties. De subjectieve veiligheidsvoorwaarden van deze groep wezen al op deze intenties.

Hoewel de intenties van de RPF niet met duidelijkheid vast te stellen zijn, wijzen de vijandige intenties van de extremisten al op een veiligheidsprobleem omdat hun handelingen erop gericht zijn de Tutsi's hun veiligheid, en zelfs hun leven, te ontnemen. Omdat er nog

geen bedreigende situatie bestond, heeft de regering geprobeerd om deze zelf te *veroorzaken* door de Hamitische hypothese uit het stof te halen en aan te dikken. De ‘misverstanden’ die hieruit voortkwamen kunnen dus eigenlijk niet als zodanig gekarakteriseerd worden, omdat de meerderheid van de regering zich wel bewust was van de vervalste informatie die zij verspreidde. Door de aard van zijn uitspraken valt te destilleren dat Bagosora waarschijnlijk in deze ideeën geloofde. Van de meeste andere regeringsleden zijn zulke uitspraken niet te vinden, en het lijkt erop dat zij zich achter Bagosora geschaard hebben teneinde hun machtspositie te behouden omdat zij die bedreigd achtten.

Het conflict in Rwanda valt buiten het type conflict dat verklaard wordt door het veiligheidsdilemma, namelijk conflicten die in een klimaat van anarchie door angst, misverstanden, en een spiraalmodel van wapenopbouw zijn ontstaan, ondanks het bestaan van vriendelijke intenties bij beide partijen. Behalve het mogelijke bestaan van een spiraalmodel van wapenopbouw, is het conflict in Rwanda van een compleet andere orde. Het veiligheidsprobleem verduidelijkt het ontstaan van het conflict, en er zijn uiteraard aanvullende concepten nodig om de verklaring compleet te maken. In het vinden van deze aanvullende concepten, en het produceren van een zo compleet mogelijke verklaring voor het uitbreken van deze conflicten ligt een nieuwe uitdaging voor de wetenschap.

Soedan 2003

De tweede casus heeft betrekking op de eventuele aanwezigheid van het veiligheidsdilemma voorafgaande aan het conflict tussen regeringstroepen, milities, rebellen en burgers dat in 2003 in de regio Darfur in Soedan in alle hevigheid losbarstte. Het eerste gedeelte beschrijft de geschiedenis van de relaties tussen de regering en haar burgers, en de ‘Arabische’ nomaden en de ‘Afrikaanse’ landbouwers in Darfur. Vervolgens komt in het tweede gedeelte de mate van dreiging die de betrokkenen ervoeren aan bod, alsmede de eventuele misverstanden daarover. Het derde gedeelte is een analyse van de intenties van alle partijen in het conflict. Door deze analyses komt naar voren welke elementen van het veiligheidsdilemma in dit conflict aanwezig zijn, en in hoeverre er ook werkelijk sprake is van een veiligheidsdilemma.

Land van de Fur

Darfur betekent letterlijk ‘het land van de Fur’, en is in de veertiende eeuw¹⁵² ontstaan uit de staatjes Daju, Tujur en Wadai.¹⁵³ Er bestaan tussen de veertig en negentig etnische groepen in Darfur, afhankelijk van de definitie die gebruikt wordt.¹⁵⁴ De grootste etnische groep in Darfur is die van de Fur, gevolgd door de Masalit en de Zaghawa. Deze groepen worden in de literatuur veelal geclassificeerd als Afrikaanse landbouwers. Daarnaast zijn er de verschillende Arabische stammen, die tussen de veertiende en achttiende eeuw naar Darfur zijn gemigreerd en als nomaden leven. De belangrijkste stammen zijn de Rizeigat, Habbaniya, Ta’isha en Beni Halba.¹⁵⁵ Het onderscheid tussen de Afrikaanse en Arabische stammen is niet strikt en de verschillen tussen beide groepen zijn genuanceerder dan beide groepen doen voorkomen. De inwoners van Darfur hebben allen dezelfde zwarte huidskleur en dezelfde religie: de islam. Het onderscheid tussen de Afrikanen en de Arabieren wordt gemaakt op basis van de taal of het beroep, hoewel niet alle Arabieren nomaden zijn en niet alle Afrikanen landbouwers.

¹⁵² Gérard Prunier, *Darfur: The ambiguous genocide* (New York 2005) 8.

¹⁵³ Mohamed Salih, *Understanding the conflict in Darfur* (Copenhagen 2005) 2.

¹⁵⁴ Julie Flint & Alex de Waal, *Darfur. A new history of a long war. Revised and updated* (Londen 2008) 6.

¹⁵⁵ Julie Flint & Alex de Waal, *Darfur. A short history of a long war* (Londen 2005) 9.

Vanaf de veertiende eeuw migreerden Arabische wetenschappers en handelaren naar Darfur en brachten een nieuw geloof, de islam, mee. In de zeventiende eeuw werd de islam steeds belangrijker in Darfur, hoewel dit geloof nog steeds in een dualistische relatie stond tot de traditionele gebruiken. In het recht bestond bijvoorbeeld het traditionele recht naast het islamitische recht, de *sharia*.¹⁵⁶ In 1873 veroverde de Noord-Soedanese slavenhandelaar Zubayr Rahman Mansur Darfur, en sloot hij een pact met de Turks-Egyptische grootmacht. De inwoners van Darfur ervoeren dit bewind als onderdrukkend en in 1881 vond er een opstand plaats onder leiding van Mohammed Ahmed Abdullah, die zichzelf de Mahdi¹⁵⁷ had verklaard.

Een aantal jaren later, in 1898, veroverden de Britten Soedan, maar Ali Dinar wist als onafhankelijke sultan Darfur te blijven regeren, om in 1917 door de Britten verslagen te worden. Darfur werd bij de rest van Soedan gevoegd. De Arabieren kregen in de nationale regering steeds meer macht, de islam was prominenter in de regering en de maatschappij aanwezig, en de cultuur werd steeds verder ge-arabiseerd.¹⁵⁸ Omdat meer dan de helft van alle investeringen de ontwikkeling van Khartoum ten goede kwam, maakten de Britten in Darfur gebruik van de goedkope aanpak. Door middel van indirecte heerschappij waarbij de traditionele lokale leiders de regio regeerden, vond er een bewuste onderontwikkeling van de regio op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, economie, communicatie en infrastructuur plaats. Vooral onderwijs kon een bedreiging zijn van de Britse macht. Deze onderontwikkeling had ook ten doel de tribale cultuur het minst met westerse invloeden te verpesten.¹⁵⁹

Op 1 januari 1956 werd Soedan onafhankelijk. In Darfur was vooral de partij van de Mahdisten populair, en toen deze partij in 1968 uiteen viel bedienden beide facties zich van etnische retoriek om stemmen te winnen. De ene afsplitsing richtte zich op de Arabieren in Darfur en beloofde hen een deel van de macht. De andere afsplitsing richtte zich op de Afrikaanse stammen en vertelde hen dat de Arabieren bewust de onderontwikkeling van Darfur hadden veroorzaakt.¹⁶⁰

Tijdens de Arabisch nationalistische regering van Jaafar al-Nimeiry, die in 1969 door middel van een coup d'état aan de macht was gekomen, zocht Soedan ideologische

¹⁵⁶ Prunier, *Darfur*, 33.

¹⁵⁷ In de islam is een mahdi een messias, een laatste imam in een lijn van imams, die in de verborgenheid is gegaan, en uiteindelijk terug zal keren naar de aarde om een rechtvaardig rijk te stichten.

¹⁵⁸ Flint, *Darfur. A short history*, 14.

¹⁵⁹ Prunier, *Darfur*, 29-32.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 36-42.

aansluiting bij Egypte en Libië. Het staatshoofd van Libië, kolonel Gaddafi, wilde een gordel van Arabische staten in Afrika creëren, en was vanaf 1974 in een oorlog met Tsjaad verwickeld om dat te bereiken. Hij gaf geld en wapens aan het regime van Nimeiry in ruil voor toegang tot Darfur (en daarmee tot Tsjaad). De regering kon deze wapens goed gebruiken om de rebelle in het zuiden, die al vanaf de onafhankelijkheid van Soedan was ontstaan, te onderdrukken. Tegelijkertijd ontstond er een instroom van Arabische vluchtelingen vanuit Tsjaad, die zich benadeeld voelden door de ‘Afrikaanse’ regering van Hissène Habré.

Tijdens de jaren zeventig ontstond er droogte, en dientengevolge voedsel- en waterschaarste in Darfur. Hierdoor trok een groot deel van de bevolking naar het zuiden en ging op het land van de Fur wonen.¹⁶¹ Hetzelfde gebeurde in de jaren tachtig, en conflicten tussen de nomaden, die steeds verder het gebied van de Fur introkken op zoek naar water en voedsel voor zichzelf en hun dieren, en de oorspronkelijke bewoners die dit probeerden te verhinderen, waren het gevolg. Daardoor ontstonden bij zowel de Afrikaanse en Arabische stammen stereotypes en kregen de conflicten een etnische dimensie:

the “Africans” were trying to make the “Arab” victims pay and to cut them off from available pastureland. The “Arabs” were thieves who were trying to steal the livestock which remained in “African” hands. The selfish “Africans” shot at the “Arabs” who were then just recuperating from the famine. The “Arabs” were killers who got weapons from the Libyan troops and the Chadian insurgents to steal what they could from the “Africans.”¹⁶²

Tegelijkertijd werden de Arabische stammen bewapend door de nieuwe president, Sadiq al-Mahdi, die in 1986 door een coup aan de macht was gekomen. Hij vreesde dat de SPLA (*Sudan People’s Liberation Army*), die nu de rebelle in het zuiden leidde, te ver door zou stoten naar het noorden. Hij had het plan de Arabische stammen te bewapenen en te mobiliseren tegen de rebellen, waarbij de milities de vrijheid kregen de bevolking te beroven en hun dorpen te plunderen.¹⁶³ Deze milities werden in 1987 voor het eerst aan het werk gezet, toen ze meer dan duizend mensen in Da’ien doodden als wraak voor een aanval waarbij

¹⁶¹ Ibidem, 215.

¹⁶² Ibidem, 58.

¹⁶³ Flint, *Darfur. A short history*, 24.

de SPLA honderdvijftig Rizeigat militias had gedood.¹⁶⁴ ‘These militias became synonymous with atrocity.’¹⁶⁵ Verschroeiende aarde tactieken, plundering en verkrachting werden door de militias niet geschuwd.

Gedurende deze hongersnoden en de mobilisatie van de militias, stroomden er nog steeds vluchtelingen en militias uit Tsjaad Darfur binnen, wat voor de nodige spanningen zorgde. Deze spanningen culmineerden in 1987 in een oorlog tussen de Arabieren en de Fur, die tot 1989 duurde. In 1989 kwamen Omar Hassan al-Bashir en zijn Nationale Islamitische Front (NIF) door een staatsgreep aan de macht. Meteen begon de training van de volksverdedigingstroepen die een *jihad* moesten vechten tegen het zuiden en dissidenten in andere gebieden.¹⁶⁶ De islam en de Arabische cultuur waren de uitgangspunten voor de regering van het NIF:

one guiding principle for the NIF was *tamkiin* (“hegemony”) which entailed putting Islamists in charge of all the key institutions of state. Another pivotal project was the *da’wa al shamla* (comprehensive call to God”) which sought to transform all social, economic, and administrative institutions into agents of Islamization.¹⁶⁷

De goede banden met Libië werden verder aangehaald. In 1995 voerde de regering een aantal administratieve veranderingen door in Darfur. Eén daarvan was de onderverdeling van de regio in drie administratieve eenheden waardoor de Fur een minderheid zouden worden in elk van de drie nieuwe gebieden.¹⁶⁸ De nieuwe bestuurlijke posities die daardoor gecreëerd werden, kwamen in handen van Arabieren vanuit Tsjaad en de Beni Halba stam.¹⁶⁹ Daarnaast vonden er steeds meer aanvallen door Arabische militias, die gesteund werden door de regering, plaats. Vooral de Masalit werden zwaar getroffen en meer dan honderdduizend van hen vluchtten naar Tsjaad.¹⁷⁰

In mei 2000 verscheen het ‘zwarte boek’, geschreven door een groep die zichzelf ‘De zoekers naar waarheid en gerechtigheid’ noemde. In het document werd over de regering

¹⁶⁴ Flint, *Darfur. A new history*, 23.

¹⁶⁵ Idem.

¹⁶⁶ Salih, *Understanding the conflict*, 10.

¹⁶⁷ Alex de Waal, ‘Sudan: the turbulent state’ in: Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007) 13.

¹⁶⁸ Abdul-Jalil, Mohammed, en Yousuf, ‘Native administration and local governance in Darfur’ in Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007) 56.

¹⁶⁹ Flint, *Darfur. A short history*, 57-58.

¹⁷⁰ Ibidem, 69-70.

verkondigd: 'that the vast majority of government positions in Khartoum, from cabinet ministers to their drivers and all the bureaucracy in between, were held by members of three [northern] tribes which represented only 5.4 per cent of Sudan's population.'¹⁷¹ Ook alle faciliteiten waren in Khartoum geconcentreerd: banken, universiteiten, apotheken, etc.¹⁷²

Na de verschijning van het zwarte boek ontstond er steeds meer verzet vanuit Darfur tegen de regering in Khartoum. Ook vonden er steeds meer incidenten, waarbij de Arabische militie betrokken waren, in Darfur plaats. In 2001 werd een belangrijke Arabische sheik gedood, en in oktober 2002 vielen Arabische militie, in een grote aanval, Jebel Marra aan. In 2001 werden de Beweging van Rechtvaardigheid en Gelijkheid (JEM) en het Darfur Bevrijdingsfront (dat zijn naam later veranderde in het Soedanese Bevrijdingsleger (SLA)) opgericht, die beiden aanvallen uitvoerden op de regering. De regering mobiliseerde daarop meer *janjaweed*¹⁷³ die aanvallen uitvoerden op dorpen. Op 25 en 26 april 2003 viel de SLA de provinciale hoofdstad van Darfur, El Fasher, aan, waarop de regering door middel van verschroeiende aarde tactieken tegenmaatregelen nam. In samenwerking met de *janjaweed* voerde ze gecoördineerde aanvallen op dorpen en burgers uit. De schattingen van het aantal doden in het conflict lopen tussen de 180,000 en 400,000.¹⁷⁴

Dreiging en het veiligheidsdilemma

Om van een veiligheidsdilemma te kunnen spreken, moet er eerst sprake zijn van anarchie waarin de regering haar burgers niet kan of wil beschermen. Zo'n situatie bestond al een lange tijd voorafgaand aan het conflict in 2003 in Darfur, en omdat het hier om een proces gaat is het niet mogelijk één tijdstip aan te wijzen waarop deze situatie begon. Zeker is wel dat er sinds 2001 al anarchie bestond; de regering kon of wilde haar burgers in Darfur niet beschermen, en gebruikte de *janjaweed* om hen aan te vallen.

Er zijn in dit conflict grofweg vier referentieobjecten van veiligheid voor het conflict in 2003 losbarstte, namelijk: de regering van Soedan, de verschillende Arabische stammen in Darfur, de rebellenbewegingen en de bevolking.

¹⁷¹ Ibidem, 18.

¹⁷² Prunier, *Darfur*, 76-77.

¹⁷³ Het woord *janjaweed* wordt gebruikt om de Arabische militie aan te duiden, en betekent 'duivels op paarden'.

¹⁷⁴ John Hagan en Wenona Rymond-Richmond, *Darfur and the crime of genocide* (Cambridge 2009) 85.

De regering

In de periode voorafgaand aan het conflict voelde de regering zich door verschillende ontwikkelingen bedreigd. Ten eerste door de opkomst van de verschillende rebellenbewegingen in Darfur en hun mogelijke banden met de SPLA. Door het conflict in het zuiden werd de regering achterdochtig en waakzaam. De zuidelijke rebellen hadden zich moeilijk laten neerslaan, en in Darfur zou dit net zo kunnen zijn. Daarom probeerden ze de opkomst van rebellen in Darfur in 2001 zo snel mogelijk te onderdrukken. In tegenstelling tot de opstand in het zuiden, was deze gevaarlijk dichtbij het centrum gelokaliseerd: ‘The Southerners were fighting from outside the house, the Westerners were fighting with one foot already inside...’.¹⁷⁵ Daarnaast vreesde de regering dat de rebellen in Darfur door de SPLA gebruikt werden als middel om hun eigen rebellie voort te zetten. Of de SLA en de SPLA banden hadden met elkaar, is onderwerp van verhit debat. Beide partijen ontkenden dit, maar hun politieke manifesten vertoonden veel overeenkomsten. Ook had de SPLA uitgesproken sympathie voor de SLA, en heeft zij de SLA wapens geleverd. Deze angst van al-Bashir bevat dus een kern van waarheid.

De tweede bedreiging werd veroorzaakt door onzekerheid over de mogelijke intenties van de SLA. De rebellen zouden strijden voor de onafhankelijkheid van Darfur, en dat wilde de regering koste wat kost voorkomen,¹⁷⁶ ook omdat er geruchten waren dat er in Darfur olie in de grond zou zitten.¹⁷⁷ De onafhankelijkheidseis is een verwarring die is ontstaan doordat de voorloper van de SLA, het Darfur Liberation Front, van Darfur een onafhankelijke staat wilde maken.¹⁷⁸ De SLA zelf had deze doelstelling niet, maar had in de begindagen van de rebellie wel de militaire capaciteiten om dit te realiseren. De regering had veel te lijden onder de hit-and-run aanvallen van de rebellen. Deze bedreiging nam echter al snel af toen de SLA door meningsverschillen na 2003 uiteen begon te vallen in verschillende facties.

De derde bedreiging was de politieke oppositie vanuit de bevolking, die ideologisch en materieel de rebellen steunde. De regering beschouwde de Afrikaanse boeren als het water waarin de rebellen konden zwemmen en overleven.¹⁷⁹ De boeren steunden de rebellen niet alleen, veel van hen gingen uiteindelijk meevechten in de opstand. Hierdoor ging de regering alle burgers als potentiële rebellen beschouwen. Hoewel er burgers waren die zich

¹⁷⁵ Prunier, *Darfur*, 106.

¹⁷⁶ *Ibidem*, 108.

¹⁷⁷ Lezing Robert Rotberg, 15 oktober 2009, Center for International Studies. Online beschikbaar op <http://mitworld.mit.edu/video/720>.

¹⁷⁸ Salih, *Understanding the conflict*, 14.

¹⁷⁹ Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 156.

aansloten bij de rebellenbeweging, gebeurde dit vooral na het uitbreken van het conflict en heeft de regering wat dat betreft de realisatie van haar eigen angsten in de hand gewerkt.

De vierde bedreiging bestond uit de islamisten die de JEM wellicht gebruiken om wederom aan de macht te komen. Hasan al-Turabi, de ideoloog van het NIF, die in 2000 door al-Bashir uit de regering was verstoten, zou de JEM gecreëerd hebben om de regering te infiltreren en de plaats van de president in te nemen.¹⁸⁰ Zowel JEM als al-Turabi ontkenden dit.

Deze angsten van de regering hebben allemaal betrekking op machtsverlies, en de mogelijkheid dat Soedan uiteen zou vallen in meerdere staten. Het is dus niet dezelfde veiligheid waar het veiligheidsdilemma in essentie over gaat. Hoewel sommige van deze angsten een kern van waarheid bevatten, zijn er ook misverstanden over de intenties van de rebellen in het spel. De regering voelde zich pas in strikte zin van het veiligheidsdilemma bedreigd toen op 25 april 2003 de rebellen een succesvolle aanval op El Fasher uitvoerden en zeven vliegtuigen van de regering vernietigden. Dit was het keerpunt waarop de incidenten uitmondde in een conflict: 'the attack did change everything: this was the pivotal moment that transformed Darfur's war from provincial discontent into a front-rank military danger to Khartoum.'¹⁸¹ Dit is echter niet meer van belang voor het vaststellen van een eventueel veiligheidsdilemma, omdat het conflict vanaf dat moment in alle hevigheid losbarstte en het tot een beschrijvend, en geen verklarend, concept verwordt.

Janjaweed

De *janjaweed*, de milities die door de regering werden ingezet als wapen tegen de rebellen, bestaan uit drie verschillende groepen Arabieren. De eerste groep bestaat uit de Arabieren uit Noord-Darfur, die sinds de droogtes van de jaren tachtig verwickeld zijn in conflicten met de boeren over water, land, en vee. Zij hebben, in tegenstelling tot de Arabieren in het zuiden van Darfur, geen landrechten,¹⁸² en kwamen in de problemen door de droogte en de daaropvolgende hongersnood. Toen de boeren de graasroutes voor het vee afsloten, voelden de Arabische nomaden zich in hun bestaan bedreigd en waren zij een makkelijke prooi voor

¹⁸⁰ Flint, *Darfur. A new history*, 103-104.

¹⁸¹ *Ibidem*, 121.

¹⁸² Jérôme Tubiana, 'Darfur: A conflict for land?', in Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007) 74.

werving voor de *janjaweed* door de regering. Deze groep werd indirect in strikte zin bedreigd: doordat ze geen toegang hadden tot land of water liepen zij het risico te sterven.

De tweede groep bestaat uit Arabische vluchtelingen uit Tsjaad, die in hun thuisland te maken hadden met onderdrukking en in Soedan veiligheid zochten.¹⁸³ Of zij zich in Darfur bedreigd voelden, is moeilijk te bepalen, maar door hun achtergrond sloten zij zich misschien aan bij de *janjaweed* en hielpen zij de derde groep Arabieren aan wapens te komen.¹⁸⁴

De derde groep bestaat uit Arabieren die deel uit maken van de illustere Arabische Bijeenkomst (*Tajamu al Arabi*) of Arabieren uit Darfur die in de jaren tachtig naar Libië zijn gereisd en zo in aanraking zijn gekomen met racistische ideologie van het Arabisch suprematisme. Deze ideeën ontstonden in 1981 toen Ahmad Diraige, een Fur, gekozen werd als gouverneur van Darfur. De Arabieren in Darfur vreesden dat de Fur een meerderheid konden vormen, en dat hun eigen stammen dientengevolge in de politiek gemarginaliseerd zouden worden. De leider, of ideoloog van de Arabische Bijeenkomst, Musa Hilal, speelde hier handig op in. Zijn vader had contact met Gaddafi en was zijn intermediair in Darfur. Musa behield dit contact en sloot een wapendeal met de Libische president. Ook was Halil de persoon die, van alle militieleiders, de meeste steun van Khartoum ontving. Hij was door de regering aangewezen om de rebellie in Darfur neer te slaan: ‘I answered my government’s appeal, and I called my people to arms,’¹⁸⁵ verklaarde hij. Zijn groepering had een racistische ideologie en pleitte voor heerschappij van de Arabieren, die volgens de officiële ideologie in Darfur werden gemarginaliseerd:

they claimed that Arabs constituted a majority in Darfur and should therefore prepare themselves to take over the regional government – by force if necessary. The name Darfur, the “homeland of the Fur”, should be changed to reflect the new reality.¹⁸⁶

Deze groep voelde zich niet bedreigd maar was erop gericht de macht te grijpen, en was daarbij niet bang om de confrontatie aan te gaan en maakte daarbij gebruik van die Arabieren in Darfur die bang waren om gemarginaliseerd te worden of die vreesden voor hun leven.

¹⁸³ Ali Haggar, ‘The origins and organization of the janjawid in Darfur’, in Alex de Waal (ed.), *War in Darur and the search for peace* (2007) 116.

¹⁸⁴ Flint, *Darfur. A new history*, 54.

¹⁸⁵ Ibidem, 36.

¹⁸⁶ Flint, *Darfur. A short history*, 51.

Rebellen

De twee belangrijkste rebellenbewegingen in Darfur zijn de JEM en de SLA. De SLA is in de jaren tachtig begonnen als het Darfur Liberation Front, als reactie op de bewapening van militieën door de regering.¹⁸⁷ In 1989 werd de naam veranderd in Popular Defence Forces en in 2003 in Sudan Liberation Army.¹⁸⁸ De organisatie bestond vooral uit leden van de Fur, Masalit en Zaghawa stammen. De JEM kwam voort uit de groep van auteurs van het Zwarte Boek. De leider, Khalil Ibrahim, was eerst minister in de regering van al-Bashir maar was het niet eens met de verdeling van de macht.

Beide groeperingen streed tegen de marginalisatie en onderontwikkeling van Darfur, en wilden een eind aan de aanvallen van de *janjaweed*. Het is echter de vraag of deze intellectuelen zich door deze ontwikkelingen in hun fysieke voortbestaan bedreigd voelden. Deze angst zal eerder betrekking hebben gehad op verlies van identiteit, inspraak en politieke representatie. De rebellie begon klein maar groeide al snel doordat leden van de Afrikaanse stammen zich na de aanvallen op hun dorpen aansloten bij de rebellen.¹⁸⁹ Deze personen voelden zich wel in hun fysieke voortbestaan bedreigd, in de strikte zin van het veiligheidsdilemma.

Wapenopbouw

Als reactie op militaire successen van de rebellen vroeg in 2003, besloot de regering opnieuw om de Arabische militieën in te zetten omdat zij bedreven waren in woestijn-oorlogvoering. Het regime begon wapens te verzamelen en deze uit te delen aan de militieën. Khartoum probeerde Arabische stammen in de *janjaweed* te krijgen door de stamhoofden mooie spullen, geld en ontwikkelingsprojecten aan te bieden als zij de regering zouden steunen.¹⁹⁰ Daarnaast ondernam de regering pogingen om de politie afkomstig van de Afrikaanse stammen te ontwapenen:

In March 2003, an order came from Khartoum that all weapons were to be taken away from the Masalit, Fur, and Zaghawa police officers – except Kalashnikovs... We were no longer able to defend villages from attack, and the weapons taken from the police

¹⁸⁷ Salih, *Understanding the conflict*, 13.

¹⁸⁸ Ibidem, 14.

¹⁸⁹ Fouad Ibrahim, 'Introduction to the conflict in Darfur/ West Sudan', in *Explaining Darfur. Four lectures on the ongoing genocide* (Amsterdam 2006) 13.

¹⁹⁰ Flint, *Darfur. A short history*, 80.

were given to the Janjaweed. In April 2003, a written order came to take the Kalashnikovs from African police also,¹⁹¹

zo vertelt een politieman. Na de aanval op El Fasher in April 2003, besloot de regering in eerste instantie om iedereen die tegen de rebellen wilde vechten, te bewapenen, ongeacht de etniciteit. Toen duizenden Fur echter deserteerden en zich aansloten bij de rebellen, met de wapens van de regering, bewapende de regering vanaf dat moment alleen nog Arabieren.¹⁹²

Hoewel deze bewapeningsmaatregelen werden genomen als reactie op de militaire successen van de rebellen, bewapende de regering de milities al vanaf de jaren tachtig, en werden er ook voor 2003 al geregeld aanvallen uitgevoerd op dorpen van Afrikaanse stammen.¹⁹³ Deze maatregelen van de regering bestonden al lang maar werden uitgebreid als een reactie op de rebellen.

De rebellen begonnen met het verzamelen van wapens en het trainen van rekruten als reactie op de vele aanvallen van de Arabische milities gedurende de jaren negentig en vanaf 2001. De rebellie *an sich* kan beschouwd worden als een beveiligingsmaatregel als reactie op de marginalisering en de aanvallen door Khartoum.

De bevolking

De bevolking van Darfur voelde zich door Arabische stammen bedreigd, vooral omdat zij al snel doorhad dat de regering aan de kant van de nomaden stond. Wanneer er conflicten over land waren, besloot Khartoum namelijk altijd in het voordeel van de nomaden. ‘The government made a grazing corridor for them, but the solution was unfair. Some people on the seized land decided to fight. The government responded by arming the Arabs to keep us down,’¹⁹⁴ aldus een landbouwer uit Darfur.

Daarnaast was de regering van Soedan een Arabische: op de Arabische cultuur georiënteerd, waarbij Arabische kenmerken superieur werden geacht. In Soedan werden niet-Arabieren vaak gediscrimineerd, en door de geregelde aanvallen van de *janjaweed* op Afrikaanse nederzettingen waren sommige leden van Afrikaanse stammen bang dat de Arabieren uit waren op totale heerschappij.

¹⁹¹ Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 152.

¹⁹² Flint, *Darfur. A new history*, 126.

¹⁹³ Robert O. Collins, *Civil wars & revolution in the Sudan. Essays on the Sudan, Southern Sudan, and Darfur, 1962-2004* (New York 2005) 156.

¹⁹⁴ Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 13.

When the new Islamic government came to power in Sudan in the early 1990s, they prepared Arab tribes to kill African tribes in western Sudan. All the Arab countries gave Sudan money, weapons, and support to kill African tribes – the government of Sudan wants to kill Darfurians and replace them with Arabs,¹⁹⁵

aldus een inwoner van Darfur. De administratieve veranderingen van 1995 droegen aan deze angst bij: politici uit Darfur beschouwden deze maatregel als een poging hun kansen Darfur te regeren, te ontnemen.¹⁹⁶

Hoewel sommigen zich bedreigd voelden, kwamen er, behalve aansluiting zoeken bij de rebellen, weinig tegenmaatregelen voor. Soms organiseerden dorpen zelfverdedigingseenheden, vaker kwam het voor dat de inwoners van een dorp pas na een aanval door Arabische milities en de regering naar de wapens grepen.¹⁹⁷ Vaak waren er alleen speren en wat gestolen wapens voorhanden.¹⁹⁸ Deze mensen voelden zich dus niet zodanig bedreigd, dat ze wapens gingen verzamelen om zich te beschermen en waren dus onvoorbereid toen de *janjaweed* hun dorpen aanvielen.

Intenties

Hoewel de Arabische milities werden bewapend en bevoorrad door de regering, en hun opdrachten vanuit Khartoum ontvingen, hadden zij een eigen politieke agenda die afweek van die van het regime. Hier is dus sprake van twee verschillende partijen. De *janjaweed* zelf vallen qua intenties niet als één subject van veiligheid aan te merken omdat dat een simplificatie zou zijn, laat staan dat de regering en de *janjaweed* als één actor worden beschouwd. Om deze reden volgt een aparte analyse van de intenties van de regering en die van de verschillende onderdelen van de *janjaweed*.

¹⁹⁵ Ibidem, 6.

¹⁹⁶ Mohamed Abdul-Jalil, en Mohamed Yousuf, 'Native administration and local governance in Darfur' in Alex de Waal (ed.), *War in Darur and the search for peace* (2007) 56.

¹⁹⁷ Halima Bashir en Damien Lewis, *Tears of the desert. One woman's true story of surviving the horrors of Darfur* (Londen 2008) 198.

¹⁹⁸ Brian Steidle en Gretchen Steidle Wallace, *The devil came on horseback. Bearing witness to the genocide in Darfur* (New York 2007) xiii.

De regering

Er zijn verschillende handelingen van de regering die wijzen op het bestaan van kwaadaardige intenties, die tijdens de aanvallen zichtbaar werden. De aanvallen werden uitgevoerd volgens de verschroeide aarde tactiek: dorpen en gewassen werden platgebrand, vee werd gedood, waterbronnen vergiftigd en mensen verjaagd. Helikopters van de regering bombardeerden een dorp, waarna de *janjaweed*, vaak samen met Soedanese soldaten een grondaanval uitvoerden. Deze troepen bestonden ongeveer uit zeshonderd tot duizend strijders,¹⁹⁹ en kregen van de regering toestemming om dorpen te plunderen, mensen te vermoorden en vrouwen te verkrachten. Het offensief was direct tegen de bevolking gericht, terwijl zij officieel niet in conflict met de regering was. De leiders in Khartoum wisten wat de desastreuze gevolgen van de verschroeide aarde tactiek zouden zijn, want dezelfde methode werd een aantal jaren terug veelvuldig in het zuiden van Soedan toegepast. Zij heeft deze gevolgen voorzien en dus bewust voor deze gevolgen gekozen.

Deze tactiek werd ver doorgevoerd: de regering verhinderde vluchtpogingen en vluchtende dorpelingen werden opgejaagd en vermoord.²⁰⁰ Tevens voerde het leger precisiebombardementen op drinkplaatsen bij de rivier uit, waar mensen en hun vee wel moesten komen om te drinken en beschutting te zoeken tegen de brandende zon. Wanneer vluchtelingen van het platteland in een grote stad aankwamen, werden ze nog steeds gezocht. Bovendien hield de regering humanitaire hulp tegen, 'including denying visas to humanitarian officials and workers and holding for long periods trucks being shipped by humanitarian groups for aid delivery.'²⁰¹ De aanvallen hadden een etnisch karakter: terwijl Arabische dorpen grotendeels met rust werden gelaten, waren vooral de dorpen van Afrikaanse stammen het doelwit. 'The attacks...systematically cleared the Black African settlements and left mostly Arab groups as the remaining presence.'²⁰²

Deze maatregelen van de regering lijken de uitroeiing van de Afrikaanse dorpen ten doel te hebben, wat zou kunnen wijzen op het bestaan van kwaadaardige intenties. Omdat

¹⁹⁹ *Darfur. Assault on survival. A call for security, justice, and restitution.* Physicians for Human Rights, (jan. 2006) 22. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/darfur-assault-on-survival.pdf>.

²⁰⁰ *Destroyed livelihoods. A case study of Furawiya village, Darfur.* Physicians for Human Rights (Feb. 2005) 4. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/destroyed-livelihoods-a-case.pdf>.

²⁰¹ Tara Gingerich & Jennifer Leaning, *The use of rape as a weapon of war in the conflict in Darfur, Sudan* (Boston 2004) 3-4. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/the-use-of-rape-as-a-weapon.pdf>.

²⁰² Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 19.

Khartoum deze tactiek al eerder heeft gebruikt wist ze welke gevolgen dit zou hebben, wat het bewijs voor het bestaan van vijandige intenties versterkt. Er kunnen bijna geen vriendelijke intenties aan het gebruik van de verschroeide aarde tactiek ten grondslag liggen.

Het is echter waarschijnlijker dat de handelingen van de regering deel uitmaakten van een contra-rebellie campagne: ‘In December 2003, President Bashir vowed publicly to “use the army, the police, the *Mujahidiin*, the *fursan* to get rid of the rebellion”’.²⁰³ De harde tactieken waren erop gericht de bevolking te terroriseren en te voorkomen dat ze naar hun dorpen zou terugkeren of zich zou aansluiten bij een rebellenbeweging. Als er in de dorpen geen bestaansmiddelen zouden zijn, zou dit de rebellen kunnen verzwakken. In plaats van een weldoordachte en vooraf geplande genocide, wat in de literatuur vaak wordt geclaimd, was het offensief vooral tegen de rebellen gericht. Dat hierbij burgers doelwit waren, kwam doordat zij zich vaak bij de rebellen aansloten en hen steun verleenden. Hierdoor ging de regering alle burgers als rebellen beschouwen en werden zij ook doelwit. Door de verschroeide aarde tactiek zou de bevolking wegvluchten en de rebellen zonder hulp en rekruten komen te zitten.

Het motief doet uiteraard niets af aan de intentie. De intentie was het verlammen van de rebellenbewegingen, en het middel om dit te doen was het aanvallen van de burgerbevolking, wat een kwaadaardige intentie is die de burgers ernstig in hun veiligheid bedreigde. Deze kwaadaardige intenties waren echter nog niet aanwezig voorafgaand aan het conflict en ontstonden pas nadat de rebellen steeds meer successen tegen het regime behaalden. De regering had de bevolking waarschijnlijk niet zo grootschalig aangevallen als er geen rebellie was geweest. Het lijkt erop dat de regering van al-Bashir al te grootschalig conflict heeft proberen te vermijden omdat dit afscheiding van Darfur als gevolg zou kunnen hebben, hoewel ze voorafgaand aan het conflict wel de verschillende Afrikaanse stammen provoecerden door hun dorpen aan te vallen. In hoeverre dit een handeling van de regering of de *janjaweed* was, is niet zeker, omdat de Arabische milities vaak ook zonder opdracht van Khartoum Afrikaanse dorpen aanvielen. Hierdoor kunnen we niet stellen dat het de regering was die kwaadaardige intenties had voorafgaand aan het conflict, al kan ook niet beweerd worden dat er vriendelijke intenties aan ten grondslag lagen. Na het keerpunt op 25 april 2003 waren er overduidelijk wel kwaadaardige intenties aanwezig: de regering liet de *janjaweed* los op haar eigen burgers en wist wat de consequenties daarvan zouden zijn.

²⁰³ Flint, *Darfur. A short history*, 39, Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 142.

Janjaweed

Musa Hilal, vooraanstaand leider van de *janjaweed* en tevens een invloedrijk figuur in de Arabische Bijeenkomst had een racistische ideologie waar kwaadaardige intenties uit voortvloeien. Hoewel hij en zijn milities opdrachten ontvingen van de regering omvatte zijn agenda meer dan louter het bestrijden van rebellen. Zijn uitspraken laten zien dat hij ‘de zwarten’ inferieur achtte en meer macht voor de Arabieren nastreefde: ‘Musa Hilal said he was sent by the Government of Sudan, and he told the people that we are going to kill all blacks in this area...He also said, “I have come to give the Arab people freedom.”...The Arabs were happy with the speeches...no Arabs objected,’²⁰⁴ aldus een inwoner van Darfur. Zijn doel was ‘[to] change the demography of Darfur and empty it of African tribes.’²⁰⁵ Om dit te bereiken zette Hilal trainingskampen op, sprak op marktplaatsen en leidde verschillende aanvallen op Afrikaanse dorpen. De rekruten in de kampen kregen te horen dat alle zwarten de vijand waren: ‘*Zurqa* [blacks] always support the rebels,’²⁰⁶ vertelde hij de nieuwe strijders. De plannen van Hilal werden al in 1987 duidelijk, toen de Arabische Bijeenkomst een brief, ‘Qoreish één’ genaamd, naar de toenmalige minister-president stuurde waarin werd geëist dat de Arabieren meer macht kregen.²⁰⁷ Eind jaren negentig verscheen ‘Qoreish twee’, waarin stond hoe de Arabieren op nationaal, regionaal en lokaal niveau overheidsinstellingen konden infiltreren om zo de macht te grijpen.

Het bleef niet bij uitspraken en plannen. Als leider van een groep *janjaweed* participeerde Musa Hilal zelf ook in de aanvallen. Veel *janjaweed* deelden zijn mening en vielen Afrikaanse dorpen aan, terwijl zij de Arabische dorpen met rust lieten. Voor de milities waren de Afrikaanse stammen moslims, maar dan wel tweederangs moslims.²⁰⁸ Tijdens de aanvallen schreeuwden de strijders vaak racistische uitspraken naar hun slachtoffers:

references were made to their “African” origins, which, said the *Janjaweed*, justified their fate as they were “*zurqa* [black]” and the land “now belonged to the Arabs.”²⁰⁹ ‘This is the last day for blacks’, ‘We will destroy the black-skinned people’, ‘Kill the

²⁰⁴ Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 130.

²⁰⁵ Janjaweed – JEM, *Uppsala Conflict Data Program* (Uppsala 2008). Online beschikbaar op www.ucdp.uu.se/database. Geraadpleegd op 18 januari 2001.

²⁰⁶ Flint, *Darfur. A short history*, 40-41.

²⁰⁷ Flint, *Darfur. A new history*, 50.

²⁰⁸ Prunier, *Darfur*, 79.

²⁰⁹ *Ibidem*, 100.

slaves’, ‘Kill all the blacks’²¹⁰, ‘We kill our cows when they have Black calves – we will kill you too’, ‘All the people in the village are slaves, you make this area dirty, we are here to clean the area.’²¹¹

De handelingen van de Arabische milities zijn in overeenkomst met hun uitspraken. Wanneer ze een dorp aanvielen, verbrandden ze de huizen en schoten iedereen die niet op tijd weg kon rennen, dood. Kinderen werden vaak in de brandende hutten geworpen.²¹² De vrouwen en meisjes werden verkracht, en de reden hiervan zou zijn dat de verkrachte vrouw een kind met een lichtere huidskleur, een Arabisch kind, zou krijgen: ‘One woman in the...interviews reported hearing, “We will kill all men and rape the women. We want to change the color. Every woman will deliver red.”’²¹³

De handelingen en de uitspraken van de *janjaweed* wijzen op kwaadaardige intenties: er kunnen geen vriendelijke intenties aan de uitroeiing van een etnische groep ten grondslag liggen, en in dit geval zijn het vijandelijke. De milities bedreigden de veiligheid van de Afrikaanse stammen en wilden hun leidsel toebrengen en doden. Deze doelstellingen bestonden al sinds de opkomst van de Arabische Bijeenkomst bij een aantal leiders van de *janjaweed*, waaronder Musa Hilal en zijn geen gevolg van het losgebroken conflict. Veel strijders hebben deze ideologie pas later aangenomen en hun motieven daarvoor zijn complex en divers. Desalniettemin zijn ook zij gericht op het doden van Afrikanen en zijn hun intenties als kwaadaardig te karakteriseren.

Rebellen

De doelstellingen van de SLA waren in eerste instantie gericht op Darfur, maar met een duidelijke nationale context. Ze wilde ten eerste een einde aan de politieke en economische marginalisatie van Darfur, decentralisatie en het recht op zelfbeschikking als de basis voor eenheid:²¹⁴ ‘Viable unity must be therefore ultimately based on the right of self-determination...The fundamental imperatives of a viable unity are an economy and political

²¹⁰ Hagan, *Darfur and the crime of genocide*, 132.

²¹¹ Ibidem, 9.

²¹² Prunier, *Darfur*, 100.

²¹³ Arabieren zouden een rodere huidskleur hebben dan Afrikanen. John Hagan en Wenona Rymond-Richmond, *Darfur and the crime of genocide* (Cambridge 2009) 10, PHR (Okt. 2004) 15.

²¹⁴ Flint, *Darfur. A short history*, 82-83.

system that address the uneven development and marginalization that have plagued the country since independence.²¹⁵

De SLA bestond niet uitsluitend uit Afrikaanse stammen, en streed ook voor de Arabieren. In het manifest van de SLA stond:

The Arab tribes and groups are an integral and indivisible component of Darfur social fabric who have been equally marginalized and deprived of their rights to development and genuine political participation...The real interests of the Arab tribes of Darfur are with the..[SLA] and Darfur not with the various oppressive and transient government of Khartoum.²¹⁶

De doelstellingen van de JEM waren meer nationaal van aard. Het alleenrecht van de Arabieren op belangrijke posities binnen de regering en het leger moest opgeheven worden. De JEM pleitte voor een verdeling van de macht die de eenheid, maar ook de verscheidenheid van Soedan reflecteerde.²¹⁷ De JEM vocht ook voor een einde aan de marginalisatie: 'The NIF not only totally neglected our people – it punished our people. It withdrew all services, especially health education, and by 1994 had stopped even paying a single piaster to the regions,'²¹⁸ aldus Dr. Khalil Ibrahim, de leider van JEM. Een van de speerpunten van zijn agenda was de eenheid van Soedan, en omdat het zuiden zich door het beleid van de regering, van Soedan wilde afscheiden zou er een nieuwe regering moeten komen.²¹⁹ De overgang naar een nieuwe machtsorde zou wel vreedzaam moeten verlopen: 'The adoption of peaceful transition of power as a strategic option, meant to secure the stability and unity of the nation, and transparency and accountability in governance,'²²⁰ aldus één van de eisen van de JEM.

Na aanvallen van de door Khartoum gesteunde Arabische milities en de jarenlange marginalisering van Darfur reageerden deze rebellenbewegingen met de mobilisering van hun achterban. Voorafgaand aan het conflict hadden ze geen kwaadaardige intenties, maar wilden een rechtvaardige maatschappij creëren. Na het uitbreken van het conflict in 2003 zijn hun eisen verhard en wilden ze een nieuwe regering om de eenheid van Soedan te behouden, wat de regering beschouwde als een aantasting van hun machtsbelangen. De SLA vormde in haar

²¹⁵ Collins, *Civil wars & revolution in the Sudan*, 154-155.

²¹⁶ Flint, *Darfur. A short history*, 82-83.

²¹⁷ Salih, *Understanding the conflict*, 16.

²¹⁸ Flint, *Darfur. A short history*, 91.

²¹⁹ Flint, *Darfur. A new history*, 101.

²²⁰ Salih, *Understanding the conflict*, 16.

beginjaren ideologisch een bedreiging voor de regering, al was van een werkelijke dreiging geen sprake omdat de beweging militair niet krachtig genoeg was om haar doelstellingen te verwezenlijken. Toen de rebellen voorafgaand aan het conflict deze capaciteit wel bezaten eisten zij een eerlijke verdeling van macht, wat de regering sterker in haar macht bedreigde omdat ze nu de middelen hadden om hun eisen kracht bij te zetten. Van een fysieke bedreiging was echter nog geen sprake. De intenties van de SLA zijn niet eenduidig als kwaadaardig of vriendelijk aan te duiden, het is in dit geval geen constante.

Veiligheidsdilemma of veiligheidsprobleem?

Het is niet eenvoudig aan te duiden of aan het conflict in Darfur een veiligheidsdilemma of een veiligheidsprobleem ten grondslag ligt, omdat de betrokken partijen verschillende intenties en relaties tot elkaar hebben. Er zijn in dit conflict minstens twee categorieën van subconflicten te onderscheiden: de regering versus de rebellen/bevolking en de *janjaweed* versus de bevolking. Binnen deze laatste groep zijn er tevens verschillende processen aan het werk.

De regering vocht in eerste instantie tegen de rebellen. Hoewel er sprake was van verschillende misverstanden, onzekerheden over intenties en een escalatiespiraal die vanaf 2001 steeds meer richting volledig conflict ging was er geen sprake van vriendelijke intenties. De regering was al in de jaren tachtig begonnen met het vormen van milities om de taken van het leger over te nemen, en deze milities gingen tot het uitbreken van het conflict in 2003 geregeld op pad om dorpen af te branden. Het regime van al-Bashir deed niets om dit tegen te houden en heeft zelfs in bepaalde instanties opdracht gegeven om deze aanvallen uit te voeren. Deze acties kwamen in ieder geval voort uit de angst voor machtsverlies of afscheiding van Darfur, en waren misschien bedoeld om de bevolking angst in te boezemen zodat ze zich niet bij de rebellen zouden aansluiten. De rebellen reageerden hierop door zich te mobiliseren, wapens te verzamelen en aanvallen uit te voeren. Dit is echter niet de escalatiespiraal waarover Herz het oorspronkelijk had, omdat er door beide partijen al meerdere aanvallen werden uitgevoerd voordat het conflict echt uitbrak. Na 2003 waren de intenties van het regime wel duidelijk vijandig, zowel naar de rebellen als de bevolking toe. Mijns inziens is dit conflict tussen de regering en de rebellen niet te karakteriseren als een veiligheidsdilemma of een veiligheidsprobleem. Immers, niet alle conflicten zijn in te delen in één van deze categorieën. De periode na 2003 kan gekarakteriseerd worden als een veiligheidsprobleem, maar omdat het conflict toen al uitgebroken was verliest het concept wat

van zijn verklarende waarde omdat de meeste conflicten, wanneer ze eenmaal geëscaleerd zijn, veiligheidsproblemen zijn in die zin dat één van de betrokkenen kwaadaardige intenties heeft of ontwikkelt. Dit aspect van het conflict in Darfur gaat over machtsbelangen, aan zowel de kant van de regering als die van de rebellen. Helaas beschouwde de regering het voor het veiligstellen van deze belangen noodzakelijk om ook de bevolking aan te vallen, met de zwaarst mogelijke tactiek die ze in huis had, namelijk het loslaten van de milities. Andere concepten zijn waarschijnlijk meer toereikend om dit aspect van het conflict te verklaren.

Het tweede aspect van het conflict, dat tussen de *janjaweed* en de bevolking, bevat zowel elementen van een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem. Een aantal aspecten van veiligheidsdilemma werden ervaren door de noordelijke Arabieren in Darfur, die zich bedreigd voelden doordat hun toegang tot water en land werd afgesneden. De Afrikaanse stammen voelden zich bedreigd omdat hun land vaak werd overlopen door de nomaden en de regering aan de kant van de Arabieren stond. Hierdoor ontstonden onzekerheden en misverstanden over intenties, en beide groepen gingen over tot beveiligingsmaatregelen: ze sloten zich aan bij de *janjaweed* en de rebellen. Beide groepen wilden in essentie geen conflict veroorzaken, maar alleen hun eigen veiligheid zeker stellen. Hier lopen we tegen het gegeven aan dat intenties geen constanten zijn: de Arabieren die zich bij de *janjaweed* aansloten namen uiteindelijk, gegeven de getuigenissen van overlevenden van de aanvallen, racistische ideeën en daarmee kwaadaardige intenties over. Wat als een veiligheidsdilemma begon ontwikkelt zich uiteindelijk tot een veiligheidsprobleem, nog vóór het conflict escaleert. Wat de Arabische Bijeenkomst en Musa Hilal betrof was er meteen al sprake van een duidelijk veiligheidsprobleem voor de Afrikaanse stammen, omdat zij ernstig in hun veiligheid bedreigd werden. De oorzaken van het conflict in Darfur zijn dus niet in één concept te vangen.

Conclusie

In de inleiding is de volgende vraag gesteld: in hoeverre is het oorspronkelijke veiligheidsdilemma van John Herz, dat uitgaat van vriendelijke intenties van actoren, nog toepasbaar en geschikt om intrastatelijk conflict na de Koude Oorlog te verklaren? Het veiligheidsdilemma zoals Herz het heeft geformuleerd, ontstaat in een internationaal systeem waar anarchie heerst. Er is immers geen supranationale autoriteit die de staten hun veiligheid garandeert. Door deze situatie ontstaat onzekerheid over de intenties van de ander. Andermans intenties kunnen namelijk nooit met volledige zekerheid achterhaald worden. Om het zekere voor het onzekere te nemen gaat de staat machtsmiddelen, zoals wapens, vergaren om zich te beschermen tegen de mogelijke vijandelijkheid van de ander. Hier liggen geen vijandige intenties aan ten grondslag, alle betrokkenen willen conflict vermijden. De staat heeft echter niet door dat zijn beveiligingsmaatregelen bedreigend en agressief over kunnen komen op de ander, des te meer omdat het bijna niet mogelijk is defensieve van offensieve maatregelen te onderscheiden. Door misperceptie voelt de andere staat zich in zijn veiligheid aangetast en gaat ook machtsmiddelen vergaren, wat weer hetzelfde bedreigende effect op de eerste staat heeft. Hierdoor ontstaat een neerwaartse spiraal van steeds verdergaande beveiligingsmaatregelen waardoor beide staten, ondanks het ontbreken van vijandige intenties, in een oorlog verzeild kunnen raken.

Robert Jervis bouwde op deze theorie voort, en legde de nadruk op het onderscheid tussen het defensief en het offensief. Het is van allerlei factoren afhankelijk welk van de twee op een bepaald moment het voordeel heeft. Op basis van dit onderscheid zijn er vier soorten werelden mogelijk waar er, naast een veiligheidsdilemma, ook een veiligheidsprobleem kan bestaan, namelijk wanneer het offensief het voordeel heeft en het mogelijk is om het onderscheid tussen het offensief en het defensief te maken. Omdat dit onderscheid bijna niet te maken valt, en het onderscheid indirect een afspiegeling is van intenties, werd in de voorgaande hoofdstukken het bestaan van vijandige intenties als belangrijkste element van een veiligheidsprobleem genoemd. Bij een veiligheidsprobleem wordt de veiligheid van één of meer van de betrokkenen werkelijk bedreigd, terwijl bij een veiligheidsdilemma dit alleen ogenschijnlijk zo is.

Charles L. Glaser bouwde weer voort op de theorie van Jervis. Doordat hij louter de theorie van Jervis analyseerde, en niet die van Herz, kwam hij tot de vraag hoe het

veiligheidsdilemma tot ongewenste uitkomsten kan leiden. Zoals Herz zelf al zei, komt dit doordat staten door het veiligheidsdilemma in conflict verzeild kunnen raken terwijl geen van de betrokkenen dit wil. Daarnaast probeerde Glaser het defensief-offensief onderscheid te maken door te analyseren hoe het gebruik van een bepaald wapen de offensief-defensief balans beïnvloedt. Hij gaat echter voorbij aan het feit dat deze balans empirisch gezien niet op te maken valt.

Shiping Tang probeerde een nieuwe, volledige definitie van het veiligheidsdilemma te formuleren door de theorieën van Butterfield, Herz en Jervis samen te voegen. De drie essentiële elementen voor het bestaan van een veiligheidsdilemma bestaan volgens hem uit anarchie, machtsvergarig en het ontbreken van vijandige intenties. Misperceptie, ook één van de belangrijkste voorwaarden om van een veiligheidsdilemma te kunnen spreken, is volgens hem geen noodzakelijke voorwaarde. Voor een veiligheidsdilemma moet er echter altijd sprake zijn van misperceptie, anders houdt het dilemma op te bestaan.

In de jaren negentig werd het concept toegepast op intrastatelijk conflict, waar het dermate aangepast werd dat het steeds meer verschilde van het originele concept. Tevens werd het onderscheid tussen een veiligheidsdilemma en een veiligheidsprobleem niet gemaakt. Barry Posen paste het concept toe op het conflict in Joegoslavië, maar ging voorbij aan de noodzakelijke voorwaarde van vriendelijke intenties. Hij stelde dat er genoeg signalen waren dat de betrokkenen voorafgaand aan het conflict vijandige intenties hadden. Als hij Herz goed had begrepen had hij geweten dat er bij een veiligheidsdilemma *nooit* sprake is van vijandige intenties. Als dit wel het geval is, is het geen veiligheidsdilemma maar een veiligheidsprobleem. Stuart Kaufman paste het veiligheidsdilemma toe op het conflict in Moldavië, en ging meermaals de fout in met de toepassing van het concept. Ten eerste maakte hij een onderscheid tussen een structureel en een perceptueel veiligheidsdilemma, terwijl het oorspronkelijke veiligheidsdilemma altijd perceptueel van aard is. Bij een veiligheidsdilemma is er geen werkelijk probleem tussen de betrokkenen, het is alleen ogenschijnlijk zo tot het moment dat het veiligheidsdilemma het probleem creëert. Ten tweede stelde hij dat etnische conflicten in essentie voortkomen uit vijandigheid. Toch heeft hij het veiligheidsdilemma op dit soort conflicten toegepast. Hij heeft, net als Posen, niet begrepen dat het veiligheidsdilemma niet zinvol toegepast kan worden op conflicten waar vijandige intenties aan ten grondslag liggen. Want het veiligheidsdilemma verklaart dat er, ondanks de afwezigheid van vijandige intenties, toch conflict kan uitbreken. De conflicten in de casussen van Posen en Kaufman zijn, als ze werkelijk het gevolg waren van vijandige intenties, dus

overduidelijk niet uitgebroken als gevolg van een veiligheidsdilemma. Ten derde hanteerde Kaufman het veiligheidsdilemma als een beschrijvend concept, dat de interacties tussen actoren beschreef wanneer het conflict al was uitgebroken. Het veiligheidsdilemma bestaat echter niet meer wanneer het conflict al is uitgebroken, dan is er hoogstens nog een spiraalmodel van toepassing. Het concept heeft alleen betrekking op de periode *voorafgaand* aan de uitbraak van conflict.

Naast de auteurs die het originele veiligheidsdilemma hebben geprobeerd toe te passen, zijn er ook auteurs die het concept hebben aangepast om het zo meer geschikt te maken om bepaalde soorten conflicten en processen te beschrijven. Bij het *societal* veiligheidsdilemma van Buzan en Wæver zijn niet staten, maar gemeenschappen de referentieobjecten van veiligheid. Dit is door Roe verder uitgewerkt in drie soorten veiligheidsdilemma's: het gespannen, reguliere en losse veiligheidsdilemma. Door al deze nieuwe benamingen en aanpassingen van het veiligheidsdilemma worden de overeenkomsten met het originele concept steeds geringer. Deze ontwikkeling kan, zoals ook in de inleiding al was aangestipt, een symptoom zijn van een bredere ontwikkeling in de wetenschap. De aanpassingen en herdefiniëringen zouden namelijk noodzakelijk kunnen zijn om nieuwe waarnemingen die niet door het originele concept verklaard kunnen worden, toch in het bestaande wetenschappelijke model in te passen. Er zou dus sprake kunnen zijn van een evolutie van het concept waarbij het originele veiligheidsdilemma niet meer toereikend is om hedendaagse waarnemingen te verklaren.

Is dit het geval? Door middel van de methodologie, die inzichten vanuit de filosofie en het recht gebruikt om intenties te kunnen ontdekken, kunnen we deze vraag beantwoorden. De intenties vormen namelijk het belangrijkste element dat een veiligheidsdilemma van een veiligheidsprobleem onderscheidt. Hiervoor werden de normatieve en de subjectieve methode samengevoegd tot één methode. De intenties behoren tot de objectieve situatie, daarnaast is de subjectieve situatie (gevoel van dreiging, misverstanden en subjectieve veiligheidsvoorwaarden) ook van belang.

Deze methodologie ontbrak bij veel auteurs: hoewel zij over intenties spraken en ook conclusies aan het voorkomen van deze intenties verbonden, deden zij dat niet aan de hand van een wetenschappelijk onderbouwde methode. Aangezien het sowieso al moeilijk is om intenties te ontdekken, omdat zelfs met een wetenschappelijke methodologie intenties nooit met volledige zekerheid ontdekt kunnen worden, heeft gissen al helemaal geen productief resultaat en kan zelfs leiden tot verkeerde conclusies.

Door de methodologie toe te passen op twee casussen, die van Rwanda en Soedan, werd duidelijk of er sprake was een veiligheidsdilemma. Bij de casus van Rwanda waren er telkens enkele elementen van het veiligheidsdilemma aanwezig. De regering voelde zich door nieuwe politieke partijen, de bepalingen van de Arusha akkoorden en de invasie van de RPF bedreigd, maar voornamelijk alleen in hun macht. Met uitzondering van Bagosora waren zij niet bang om gewond te raken of gedood te worden. Dus om het veiligheidsdilemma hier toe te passen, zou het concept verruimd moeten worden. Bij zowel de regering als de RPF was er onzekerheid over andermans intenties, en bij de regering leek er sprake te zijn van misverstanden over de Tutsi's. Deze misverstanden van de regering kwamen echter voort uit de geschiedenis en verhalen over de Tutsi's die werden afgestoofd en vernieuwd, en de media verspreidden deze opzettelijk om de Hutu bevolking aan te zetten tot het doden van Tutsi's. In eerste instantie waren het dus voor de meeste leden van de regering geen echte mispercepties. De Hutu bevolking ervoer ook dreiging sinds de inval van de RPF. Deze dreiging was echter niet krachtig genoeg om een mobilisatie in gang te zetten. Dit gebeurde pas onder druk van de regering. De spiraal van steeds verdergaande wapenopbouw is een tweede element van het veiligheidsdilemma dat in deze casus voorkomt. Omdat defensief niet van offensief onderscheiden kan worden kan dit proces op zich niet wijzen op het bestaan van een veiligheidsdilemma.

Het belangrijkste element wat het conflict in deze casus meer het gevolg van een veiligheidsprobleem, dan een veiligheidsdilemma maakt, zijn de intenties. De handelingen, gedragingen en uitlatingen van de regering wezen op het bestaan van vijandige intenties aan de kant van de regering. Er waren meerdere handelingen waar wel vijandige intenties aan ten grondslag moesten liggen, zoals haatzaaien en het voeren van een genocidair beleid. De extremistische regering bedreigde de veiligheid van de Tutsi's in strikte zin, omdat zij het risico liepen gewond te raken of gedood te worden. Doordat er is aangetoond dat er vijandige intenties in het spel waren, is er in deze casus sprake van een veiligheidsprobleem, voor de Tutsi's om specifieker te zijn. Daarnaast is het veiligheidsprobleem alleen niet toereikend om het uitbreken van dit conflict te verklaren. Er zijn aanvullende concepten en theorieën nodig die verklaren dat conflict uitbreekt door het bestaan van vijandelijke intenties zonder dat daar dreiging of onzekerheid aan ten grondslag ligt.

De tweede casus, die van het conflict in Soedan, bevatte ook meerdere elementen uit het veiligheidsdilemma. Er was bij verschillende partijen sprake van dreiging. De dreiging die de regering ervoer had betrekking op haar machtsbelangen, wat weer een te ruime opvatting

van veiligheid is volgens Herz. Hier zou dus ook een aangepast concept beter van toepassing zijn. De Arabieren met de ideologie van de Arabische Bijeenkomst voelden zich niet bedreigd maar waren actief bezig om de macht te grijpen. Hierop is het veiligheidsdilemma dus per definitie al niet van toepassing. De Arabieren uit Noord-Darfur voelden zich wel in strikte zin bedreigd: omdat zij tijdens en na de hongersnoden geen toegang hadden tot land en water vreesden zij voor hun leven. Voor de rebellen geldt dat zij zich in bredere zin bedreigd voelden, de bedreiging had namelijk betrekking op verlies van identiteit en politieke representatie. De bevolking voelde zich niet bedreigd genoeg om preventief wapens te vergaren. Pas na het uitbreken van het conflict kwamen deze tegenmaatregelen, waardoor het veiligheidsdilemma ook niet van toepassing is op deze groep. Het concept beslaat namelijk altijd de periode voor het uitbreken van conflict. Het tweede element wat ook hier weer terugkeert, is de steeds verder gaande wapenopbouw bij de regering en de rebellen.

In deze casus hadden de verschillende groepen verschillende intenties. De regering had noch vriendelijke noch vijandige intenties voorafgaand aan het uitbreken van conflict. Afscheiding van Darfur was namelijk het laatste wat Khartoum wilde, hoewel de bevolking regelmatig door regeringstroepen geprovoceerd werd. Na het uitbreken van het conflict nam de regering zeer harde maatregelen als onderdeel van een contra-rebellie campagne, waarbij het doel was de bevolking zo veel mogelijk te intimideren. Hier is dus geen sprake van een veiligheidsdilemma: de regering stond in eerste instantie te vijandig tegenover de bevolking om van een veiligheidsdilemma te kunnen spreken, maar ook niet zo vijandig dat er sprake is van een veiligheidsprobleem voorafgaand aan het uitbreken conflict. De *janjaweed* onder leiding van Musa Hilal hadden wel vijandige intenties, hun doel was om Darfur door moord en verkrachting te 'arabiseren'. Doordat hier sprake is van vijandige intenties is er eerder sprake van een veiligheidsprobleem. De Arabieren uit Noord-Darfur wilden in eerste instantie hun veiligheid verzekeren omdat zij bang waren om te sterven of gewond te raken. Door deze onzekerheid namen zij beveiligingsmaatregelen: ze sloten zich aan bij de *janjaweed*. Tot dit punt zou er sprake kunnen zijn van een veiligheidsdilemma. Intenties zijn echter geen constante en vanaf het moment dat de Arabieren zich bij de milities aansloten werden hun intenties, nog voor het uitbreken van het conflict, steeds vijandiger van aard waardoor het veiligheidsdilemma overging in een veiligheidsprobleem.

Dit conflict is dus niet in één verklarend concept te vangen. Er heeft kort een veiligheidsdilemma bestaan, dat daarna snel overging in een veiligheidsprobleem. Deze concepten verklaren niet volledig waarom de overige partijen tot conflict overgingen. Daarom

zijn er, net als bij de vorige casus, aanvullende concepten en theorieën nodig om te verklaren dat conflict kan uitbreken wanneer één of meerdere betrokkenen zich helemaal niet bedreigd voelt door de ander, en om niet alleen de intenties, maar ook de motieven in een wetenschappelijk kader in te passen.

In beide casussen is het concept dus niet toereikend. Dit betekent niet meteen dat het veiligheidsdilemma sowieso niet toepasbaar is in hedendaags intrastatelijk conflict. Er is een kleine kans dat het in deze casussen niet toepasbaar is, maar op het overgrote deel van etnisch conflict wel. Er zijn echter twee belangrijke argumenten te geven waarom het originele veiligheidsdilemma niet toe te passen is op hedendaags intrastatelijk conflict. Ten eerste gaat er vaak een lange historie van geweld en eerdere conflicten aan het huidige conflict vooraf. Zoals Posen ook al opmerkte, zullen groepen elkaars intenties willen ontdekken door naar de gedragshistorie van de ander te kijken, waarbij vooral agressief gedrag in het verleden van belang is. Omdat zulk gedrag er vaak op een punt in de geschiedenis wel is geweest, en misschien nog wordt uitvergroot door huidige spanningen, is het bestaan van agressieve intenties bij groep B voor groep A waarschijnlijk, en vice versa. Hierdoor treedt een versnelde spiraalwerking op, waardoor een veiligheidsdilemma niet eens de tijd krijgt om zich te ontwikkelen. Als er sprake is van mispercepties, verharderen die al snel totdat de misperceptie ‘de waarheid’ wordt door middel van een *self-fulfilling prophecy*. Hierdoor loopt een veiligheidsdilemma al snel over in een veiligheidsprobleem.

Ten tweede is het veelvuldig voorkomen en de snelle ontwikkeling van vijandige intenties bij intrastatelijk conflict van belang. Niet alle intrastatelijke conflicten komen voort uit vijandelijke intenties, maar deze intenties verschijnen wel snel ten tonele, waardoor er per definitie geen sprake kan zijn van een veiligheidsdilemma. Hierdoor kwam Kaufman misschien tot de conclusie dat er aan etnisch conflict altijd vijandigheid ten grondslag ligt.

Het originele veiligheidsdilemma is dus niet toereikend meer om hedendaags intrastatelijk conflict te verklaren. De oplossing kan bestaan uit aanvullingen op en verdere uitwerkingen van het concept, vooral wat de referentieobjecten van veiligheid betreft. Inzake intenties kan er niets aangepast worden zonder afbreuk te doen aan het originele concept. Het veiligheidsdilemma moet wel een veiligheidsdilemma blijven. De auteurs die het concept aanpassen of een nieuw concept ervan afleiden, zouden kunnen zeggen dat het afgeleid is van het originele veiligheidsdilemma, maar het niet zo benoemen om verwarring en ambiguïteiten te voorkomen.

De vraag is in hoeverre het veiligheidsprobleem wel toereikend kan zijn om intrastatelijk conflict te verklaren. Voor zover deze conflicten het product zijn van vijandige intenties heeft het veiligheidsprobleem meer verklarende waarde dan het veiligheidsdilemma. Er zijn echter aanvullende concepten nodig omdat het veiligheidsprobleem ook de uitbraak van conflict in de casus van Soedan niet volledig kon verklaren. Het is zonder twijfel belangrijk om het idee los te laten dat een intrastatelijk conflict door één concept verklaard kan worden. Het conflict in Soedan is zo complex dat er waarschijnlijk wel meer dan één concept nodig is om het te verklaren. Dit kan ertoe leiden dat er per conflict verschillende concepten een verklarende rol spelen.

Concluderend kan gesteld worden dat het oorspronkelijke veiligheidsdilemma hedendaags intrastatelijk conflict niet kan verklaren, en dat er wellicht een wetenschappelijke evolutie gaande is. De aangepaste versies van het originele dilemma zijn het product van deze evolutie en kunnen misschien een oplossing bieden voor nieuwe waarnemingen die niet in het verouderde model passen. Hiervoor is meer onderzoek nodig. Wat ook nodig is, is dat de auteurs die deze aangepaste versies hebben ontwikkeld, duidelijk maken dat zij hun concepten van het veiligheidsdilemma hebben afgeleid, maar deze geen veiligheidsdilemma noemen. Duidelijkheid en uniformiteit in concepten en theorieën is noodzakelijk zodat men, wanneer het veiligheidsdilemma genoemd wordt, weet waar het over gaat. Namelijk over een concept waarin vriendelijke intenties een hoofdrol spelen en daarom niet geschikt is om ofwel het conflict in Rwanda, ofwel het conflict in Soedan ofwel enig ander intrastatelijk conflict waar vijandige intenties een rol spelen te kunnen verklaren.

Bibliografie

Abdul-Jalil, Mohammed, en Yousuf Mohamed, 'Native administration and local governance in Darfur' in Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007).

Bashir, Halima en Damien Lewis, *Tears of the desert. One woman's true story of surviving the horrors of Darfur* (Londen 2008).

Cane, Peter, 'Mens Rea in tort law' in Ngairé Naffine, Rosemary Owens en John Williams (eds.), *Intention in law and philosophy* (Hampshire 2001).

Collins, Robert O., *Civil wars & revolution in the Sudan. Essays on the Sudan, Southern Sudan, and Darfur, 1962-2004* (Tsehai Publishers (Los Angeles 2005).

Dallaire, Roméo, *Shaking hands with the devil: the failure of humanity in Rwanda* (New York 2005).

Darfur. Assault on survival. A call for security, justice, and restitution. Physicians for Human Rights, (jan. 2006) 22. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/darfur-assault-on-survival.pdf>.

Des Forges, Alison, *Leave none to tell the story: genocide in Rwanda* (New York 1999).

Destroyed livelihoods. A case study of Furawiya village, Darfur. Physicians for Human Rights (Feb. 2005) 4. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/destroyed-livelihoods-a-case.pdf>.

De Waal, Alex, 'Sudan: the turbulent state' in: Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007).

Flint, Julie, en Alex de Waal, *Darfur. A new history of a long war. Revised and updated* (Londen 2008).

Flint, Julie, en Alex de Waal, *Darfur. A short history of a long war* (Londen 2005).

Gingerich, Tara en Jennifer Leaning, *The use of rape as a weapon of war in the conflict in Darfur, Sudan* (Boston 2004) 3-4. Online beschikbaar op <http://physiciansforhumanrights.org/library/documents/reports/the-use-of-rape-as-a-weapon.pdf>.

Glaser, Charles L., 'The security dilemma revisited', *World Politics* 50.1 (1997) 171-201.

Hagan, John, en Wenona Rymond-Richmond, *Darfur and the crime of genocide* (Cambridge 2009).

Haggar, Ali, 'The origins and organization of the janjawid in Darfur', in Alex de Waal (ed.), *War in Darur and the search for peace* (2007).

Hatzfeld, Jean, *Into the quick of life: the Rwandan genocide – the survivors speak* (Londen 2005).

Hatzfeld, Jean, *Machete season: the killers in Rwanda speak* (New York 2005).

Herz, John, *International politics in the atomic age* (New York 1959).

Herz, John, *Political realism and political idealism* (Chicago 1951).

Human Rights Watch, *Genocide in Rwanda: April-May 1994*, mei 1994 (6.4), 2. Online beschikbaar op: <http://www.icttr.org/default.htm>.

Ibrahim, Fouad, 'Introduction to the conflict in Darfur/ West Sudan', in *Explaining Darfur. Four lectures on the ongoing genocide* (Amsterdam 2006).

'Janjaweed – JEM, *Uppsala Conflict Data Program* (Uppsala 2008). Online beschikbaar op www.ucdp.uu.se/database.

Jervis, Robert, 'Cooperation under the security dilemma', *World Politics* 30.2 (1978) 167-214.

Jervis, Robert, *Perception and misperception in international politics* (New York 1976).

Kaufman, Stuart J., 'An 'international' theory of inter-ethnic war', *Review of International Studies* 22 (1996), 149-171.

Kaufman, Stuart J., 'Spiraling to ethnic war. Elites, masses, and Moscow in Moldova's civil war', *International Security* 21.2 (1996) 108-138.

Keane, Fergal, *Season of blood: a Rwandan journey* (Londen 1996).

Kuperman, Alan J., *The limits of humanitarian intervention: genocide in Rwanda* (Washington 2001).

Kwakman, N.J.M., 'De opzet van het opzet', in B.F. Keulen, G. Knigge, H.D. Wolswijk (red.), *Pet Af; Liber Amicorum D.H. de Jong* (Nijmegen: 2007).

Mamdani, Mahmood, *When victims become killers. Colonialism, nativism, and the genocide in Rwanda* (Princeton 2001).

Melvern, Linda, *Conspiracy to murder: the Rwandan genocide* (Londen 2004).

Peters, A.A.G., *Opzet en schuld in het strafrecht* (Deventer 1966).

Philip Petitt, 'Collective intentions' in: Ngiare Naffine, Rosemary Owens en John Williams (eds.), *Intention in law and philosophy* (Hampshire 2001).

Posen, Barry R., 'The security dilemma and ethnic conflict', *Survival* 35.1 (1993) 22-47.

Prunier, Gérard, *Darfur: The ambiguous genocide* (New York 2005) *Darfur: The ambiguous genocide* (New York 2005).

Roe, Paul, *Ethnic violence and the societal security dilemma* (Londen 2005).

Roe, Paul, 'The intrastate security dilemma: ethnic conflict as a 'tragedy'?', *Journal of peace research* 36.2 (1999) 183-202.

Rotberg, Robert, lezing 15 oktober 2009, Center for International Studies. Online beschikbaar op <http://mitworld.mit.edu/video/720>.

Salih, Mohamed, *Understanding the conflict in Darfur* (Kopenhagen 2005).

Steidle, Brian, en Gretchen Steidle Wallace, *The devil came on horseback. Bearing witness to the genocide in Darfur* (New York 2007).

Straus, Scott, *The order of genocide: race, power, and war in Rwanda* (Ithaca 2006).

Tang, Shiping, 'The security dilemma: a conceptual analysis', in *Security Studies* (18.3).

Taylor, Christopher C., *Sacrifice as terror: the Rwandan genocide of 1994* (Oxford 1999).

Tubiana, Jérôme, 'Darfur: A conflict for land?', in Alex de Waal (ed.), *War in Darfur and the search for peace* (2007).

Uppsala conflict database, *Rwanda: Detailed information – whole conflict*, Uppsala Universiteit http://www.pcr.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=133®ionSelect=2-Southern_Africa#.

Uvin, Peter, *Aiding violence: the development enterprise in Rwanda* (West Hartford 1998).

Wæver, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup en Pierre Lemaitre, *Identity, migration and the new security agenda in Europe* (Londen 1993).

Wheeler, Nicholas J. en Ken Booth, 'The security dilemma', in John Baylis en N.J. Rengger (eds.) *Dilemmas of world politics. International issues in a changing world* (Oxford 1992).